

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Daniel Broman

Konformitetsprincipens gränsmarker

Med inriktning mot unga lagöverträdare och en sänkning

av straffmyndighetsåldern

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Tova Bennet

Termin: VT 2024

Innehåll

SUMMARY	4
SAMMANFATTNING.....	5
FÖRORD	6
FÖRKORTNINGAR	7
1 INLEDNING.....	8
1.1 Bakgrund.....	8
1.2 Syfte och frågeställningar.....	10
1.3 Avgränsningar	11
1.4 Metod och material	12
1.4.1 Rättsdogmatisk metod	12
1.4.2 Hjälpvetenskapernas roll.....	12
1.4.3 Material	13
1.5 De straffrättsliga principernas särdrag.....	14
1.6 Forskningsläge	15
1.7 Disposition	15
2 KONFORMITETSPRINCIPEN	17
2.1 Introduktion.....	17
2.2 Konformitetsprincipens ideologiska grund.....	19
2.3 Konformitetsprincipens beståndsdelar	21
2.3.1 Avsaknad av förmåga	23
2.3.2 Avsaknad av tillfälle	24
2.4 Skuldprincipen.....	26
2.4.1 Ansvarsfrågan.....	26
2.4.2 Påföljdsfrågan.....	27
2.5 Konformitetsprincipen på olika rättsliga nivåer....	29
2.5.1 Konformitetsprincipen som rättsregel.....	29
2.5.2 Konformitetsprincipen som rättsprincip	32
2.5.3 Domstolarnas praktiska användning av konformitetsprincipen	36
2.6 Inte följa respektive överträda konformitetsprincipen.....	41
3 HJÄLPVETENSKAPERNAS BETYDELSE FÖR DEN STRAFFRÄTTSLIGA HANTERINGEN AV UNGA LAGÖVERTRÄDARE.....	44
3.1 Hjälpvetenskapernas rättsliga relevans.....	44
3.2 Självkontroll inom kriminologin	45

3.3	Neurovetenskap och utvecklingspsykologi	47
4	STRAFFRÄTTSLIG SKULD HOS UNGA	
	LAGÖVERTRÄDARE.....	51
4.1	Skuldprövningen	51
4.2	Ansvarsförmåga	53
4.3	Barnrättskommitténs syn på unga lagöverträdarens ansvarsförmåga.....	55
4.4	Rättspraxis om femtonåringars skuld.....	56
4.4.1	NJA 2004 s. 479	57
4.4.2	NJA 2009 s. 149	59
5	SLUTSATSER OCH AVSLUTANDE REFLEKTIONER	61
5.1	Vad innebär konformitetsprincipen?	61
5.2	Hur förhåller sig konformitetsprincipen till en sänkning av straffmyndighetsåldern?	63
5.3	Hur kompliceras den straffrättsliga skuldprövningen av att den tilltalade är en ung lagöverträdare?	67
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	70
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	76
	BILAGA	78

Summary

The Conformity Principle is a fundamental legal principle within the Swedish system of criminal liability that states that those who did not have capacity or opportunity to act in accordance with the criminal law should not be punished for a crime. Numerous rules and several legal principles can be derived from The Conformity Principle. The rationale behind the Conformity Principle is that it would be morally wrong and meaningless to punish someone who ‘could not help it’ and such a person should, consequently, not be subjected to the blame and condemnation that comes with the enforcement of criminal law. The Swedish government has on July 6, 2023, decided to initiate a legislative process that includes an initial investigation of the lowering of the age of criminal responsibility, from the current fifteen years old to a, currently, unknown age. In light of the ongoing legislative process, the purpose of the paper is to examine how The Conformity Principle relates to the criminal liability of youth offenders. The paper answers what The Conformity Principle entails, how a lowered age of criminal responsibility aligns with The Conformity Principle, and how the court’s assessment of criminal intent is complicated by the fact that the defendant is a youth offender. To aid in the answering of these questions the paper utilizes theories and scientific findings from criminology, neuroscience, and developmental psychology, and explains their legal relevance. The paper also explores less established legal concepts and distinctions, such as not following and breaching legal principles, respectively.

The Conformity Principle may be utilized and understood differently, although the principle is often referred to as mainly a legislative principle for the lawmaker to consider. The legal actors can, however, use The Conformity Principles in various ways in criminal trials. Mainly because of the scientific findings that support lessened culpability among adolescents, the paper concludes that The Conformity Principle would not be considered to have been followed if the age of criminal responsibility gets lowered. The paper proposes an “I know it when I see it” solution to the difficult question regarding the breaching of the principle. Lastly, the paper concludes that the assessment of criminal guilt in youth offender cases becomes more centered on the physical act and less focused on the real criminal intent of the defendant. The paper therefore concludes that these already existing issues would be even more evident, in the case of a lowered age of criminal responsibility. These new young defendants would thus run the risk of facing a strict liability.

Sammanfattning

Konformitetsprincipen är den grundläggande rättsprincipen i den straffrättsliga ansvarsläran som ger besked om att den som inte hade förmåga eller tillfälle att kunna rätta sig efter lagen inte bör bli straffrättsligt ansvarig för ett brott. Detta eftersom ett straffansvar i den situationen hade varit orättfärdigt och meningslöst. Den som inte kunde rå för sin brottsliga gärning ska således inte bli föremål för straffrättsligt klander enligt konformitetsprincipen. Konformitetsprincipen är en central rättsprincip som åtskilliga regler och flera rättsprinciper kan härledas från. Regeringen har den 6 juli 2023 beslutat om att utreda frågan om att bland annat sänka den nuvarande straffmyndighetsåldern på 15 år till en ny och i skrivande stund okänd ålder. Mot bakgrund av denna utredning är syftet med föreliggande uppsats att redogöra för hur konformitetsprincipen förhåller sig till ett straffansvar för unga lagöverträdare. Mer specifikt besvaras vad konformitetsprincipen innebär, hur en sänkt straffmyndighetsålder förhåller sig till konformitetsprincipen samt hur den straffrättsliga skuldprövningen kompliceras av att den tilltalade är en ung lagöverträdare. Till stöd för besvarandet av dessa frågor har hjälpvetenskaperna kriminologi, neurovetenskap och utvecklingspsykologi samt dess rättsliga relevans redogjorts för. Inom ramen för syftet utforskar uppsatsen även relativt oetablerade koncept och distinktioner som att inte följa respektive överträda rättsprinciper.

Konformitetsprincipen kan användas och förstås på olika sätt, även om principen ofta beskrivs ha sin huvudsakliga relevans som en rättspolitisk princip på lagstiftningsnivå, finns det olika användningsområden på rättstillämpningsnivå. Uppsatsens slutsats är att konformitetsprincipen inte följs om straffmyndigheten sänks, huvudsakligen mot bakgrund av hjälpvetenskaperna som ger stöd för en mer utvecklade ansvarsförmåga. Frågan om huruvida konformitetsprincipen överträds är svårare att besvara och en ”I know it when I see it-lösning” föreslås. Slutsatsen gällande hur den straffrättsliga skuldprövningen kompliceras av att den tilltalade är en ung lagöverträdare besvaras med att skuldprövningen blir mer objektiverad och mindre inriktad på den faktiska, egentliga skulden i dessa fall. Uppsatsen slår fast att dessa existerande problem skulle göra sig gällande i ännu högre grad än idag om straffmyndighetsåldern sänks. Denna nya grupp unga lagöverträdare riskerar därför ett strikt straffansvar.

Förord

Tack till mina föräldrar Marie och Ulf för allt stöd. Tack till mina vänner Sebastian och Douglas som alltid har funnits där för mig. Tack till min vän Viktor för allt emotionellt och praktiskt stöd.

Jag vill även rikta ett stort tack till min handledare Tova Bennet för all utmärkt hjälp och vänliga ord under uppsatsskrivandet. Slutligen vill jag även tacka all övrig fantastisk personal vid den Juridiska fakulteten i Lund.

Gävle i maj 2024

Daniel Broman

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
Brå	Brottsförebyggande rådet
Dir	Direktiv
Ds	Departementsserien
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
f	Fortsättning på nästa sida
ff	Fortsättning på följande sidor
FN	Förenta nationerna
HD	Högsta domstolen
Jfr	Jämför
Ibid	På samma ställe
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

Min ungdoms sömn var full av vilda dåd och skräck och lust med hemlig skuld på botten. Jag drömde jämt och samt, att jag begått en förborgad synd mot något himmelskt råd. Men dagens sol strök över alla brotten. Den första glimten i gardinens våd blev som den vita duk, som viftar nåd åt vandraren på vägen till schavotten.¹

BO BERGMAN

1.1 Bakgrund

Konformitetsprincipen är den grundläggande rättsprincipen i den straffrättsliga ansvarsläran som talar om att den som inte hade *förmåga* och *tillfälle* att *kunna* rätta sig efter lagen inte *bör* bli straffrättsligt ansvarig för ett brott. Detta eftersom ett straffansvar i den situationen hade varit orättfärdigt och meningslöst.²

Att inte kunna rätta sig efter lagen är tätt sammanlänkad med skuld – uppsåt eller i förekommande fall oaktsamhet. Det är först då någon uppvisar skuld i form av en negativt värderad mental inställning i saken, som klanderelementet inom den moderna straffrätten aktualiseras. Skuld är således synonymt med personligt klander.³

Den skyldiga fysiska gärningen måste täckas av ett skyldigt sinne för att skuld och klander ska föreligga.⁴ Någon typ av vilja eller åtminstone en oacceptabel brist på eftertanke måste ha uppvisats för att skuld och klandervärdhet ska vara för handen.⁵ Skulden utgör själva grunden för straffrättsligt ansvar i den moderna straffrätten och därmed för samhällets ogillande av gärningen.⁶ Det går förstås att föreställa sig en annan ordning än den rådande nyklassiska synen på klander. Exempelvis *responsibility without blame* med inriktning på rehabilitering snarare än det fördömande och den sociala skammen klandret för med sig vid en fällande dom.⁷

Hur ska vi då förhålla oss till de unga lagöverträdarnas tillfälle och förmåga att kunna rätta sig efter lagen och deras skuld? Hur bör vi göra med unga lagöverträdare under 15 år? Motiven bakom den gällande straffmyndighetsåldern på 15 år enligt 1 kap. 6 § BrB var att yngre barn än så ansågs vara

¹ Bergman (2005) s. 32.

² Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 270 f.

³ Frände (2012) s. 175.

⁴ Jfr Bennet (2020) s. 98 f.

⁵ Jönsson (2004) s. 43 f.

⁶ Jareborg (2001) s. 59; Frände (2012) s. 175.

⁷ Jfr Bennet (2022a) s. 84.

olämpliga för straffrättsliga åtgärder på grundval av de inte ansågs vara tillräckligt mogna för att straffrättsligt klander skulle vara lämpligt och/eller berättigat.⁸ Är det fortfarande så?

Ett principiellt sätt att argumentera för att unga lagöverträdare *inte* ska straffas utan i stället bli föremål för vård bygger på *rättviseskäl*. Straffansvar är ej berättigat på grund av bristande mognad (outvecklad ansvarsförmåga). Ett annat mer lösningsorienterat sätt att argumentera mot bestraffning bygger på *ändamålsenlighet* eller *nyttoskäl* – ett straffansvar är olämpligt eftersom effekterna därav är onyttiga.⁹

Argumenten för att straffa barn i större utsträckning kan även bygga på nyttoskäl. I ett kommittédirektiv som regeringen beslutade om den 6 juli 2023 gavs den särskilda utredaren bland annat i uppdrag att överväga och, om lämpligt, lämna förslag på en sänkning av straffmyndighetsåldern. I huvudsak legitimerade regeringen uppdraget i denna del med behovet av att fånga upp barn som utnyttjas av äldre kriminella tidigare och tidigt bryta en kriminell livsstil samt försvåra för gängens rekrytering, det vill säga nyttoskäl.¹⁰ Även rättviseskäl som anknyter till ansvarsförmåga brukar lyftas fram som ett argument för en sänkt straffmyndighetsålder, inte minst i en partimotion från Moderaterna den 5 oktober 2021, som fortfarande har kriminalpolitisk relevans.

“[...] Det skulle även ha den positiva effekten att det skulle tydliggöra att även personer under 15 år har ett moraliskt ansvar för sina handlingar, något som torde vara fast förankrat i det allmänna rättsmedvetandet.”¹¹

Formuleringen *har ett moraliskt ansvar* ger uttryck för den kriminalpolitiska ståndpunkten att barn under 15 år är tillräckligt mogna för att anses ha ansvarsförmåga. De ska av moraliska skäl därför *inte* särbehandlas, åtminstone inte i ansvarsfrågan.¹² Som Tova Bennet framhåller är dock faktumet att även ganska små barn kan förväntas göra moraliska avvägningar och förtjäna någon form av klander inte samma sak som att de bör kunna bli föremål för straffansvar, straffrättsens klander är något speciellt.¹³

En nödvändig förutsättning för straffansvar anses ofta vara att personen ifråga kunde rätta sig efter lagen; att konformitetsprincipen är ”uppfylld”.¹⁴ I förarbeten knutna till påföljdsfrågor för unga lagöverträdare nämns

⁸ Lernestedt (2013) s. 275.

⁹ Jfr Kumlien (1997) s. 157.

¹⁰ Dir. 2023:112 s. 6 f. – Betänkandet i delen om sänkt straffmyndighetsålder ska redovisas senast den 10 januari 2025.

¹¹ Motion till riksdagen 2021/22:4031 s. 13 f.

¹² Jfr Jareborg & Zila (2022) s. 18.

¹³ Bennet (2022a) s. 77.

¹⁴ Jareborg (1988) s. 730; Jfr Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 53.

konformitetsprincipen regelmässigt, om än ofta kortfattat.¹⁵ Däremot kopplas konformitetsprincipen sällan ihop med ansvarsfrågan för unga lagöverträdare, troligen på grund av förekomsten av en stabil svensk straffmyndighetsålder som tillräknelighetsgräns.

Finns det någon nedre gräns för en sänkning av straffmyndighetsåldern då ett straffansvar hade inneburit att konformitetsprincipen *inte följs* eller rent av *överträds*? Går det, och är det meningsfullt att göra en sådan distinktion? I någon mening är förstås alla exakta juridiska gränser godtyckliga. Bör vi därför ha en individualiserad bedömning av den unges ansvarsförmåga? En vanlig invändning som har framförts mot en sådan individualiserad bedömning är emellertid bristande rättssäkerhet.¹⁶ Enligt art. 40.3(a) Barnkonvention ska dessutom konventionsstaterna fastställa en lägsta straffmyndighetsålder.¹⁷

Konformitetsprincipens grundläggande budskap kan *prima facie* framstå som något obestridligt självklart; självklart måste man ju ha kunnat rätta sig efter lagen för att straffansvar ska komma ifråga? Som förhoppningsvis kommer att framgå är dock konformitetsprincipens innebörd och ställning långt ifrån något självklart. Detta i synnerhet när vi relaterar konformitetsprincipen till straffansvar för unga lagöverträdare samt undersöker skuldprövningen av den gruppen.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med föreliggande uppsats är att relatera konformitetsprincipen till straffrättsligt ansvar för unga lagöverträdare. Valet av syfte ska ses i ljuset av det kommittédirektiv regeringen beslutat om.¹⁸

För att uppfylla syftet ser jag det som nödvändigt att redogöra för konformitetsprincipens innebörd och vissa centrala rättsregler som kan härledas från principen. För att kunna fylla konformitetsprincipen med konkret innehåll kommer hjälpvetenskaper att användas.

Inom ramen för syftet kommer skuldprövningen av unga lagöverträdare undersökas. Det allmänna skuldkravet kan nämligen ytterst härledas från konformitetsprincipen.¹⁹ Det allmänna skuldkravet är en beståndsdel av skuldprincipen, som i sin tur kan härledas från konformitetsprincipen.²⁰ Även när skuldprövningen av unga lagöverträdare undersöks kommer hjälpvetenskaperna in och stöttar.

¹⁵ Se t.ex. SOU 2018:85 s. 207.

¹⁶ Nordlöf (2012) s. 179; Frände (2012) s. 177.

¹⁷ Lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

¹⁸ Dir. 2023:112.

¹⁹ Se avsnitt 2.4.

²⁰ Se t.ex. SOU 2002:3, del 2 s. 231; Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 269 ff.

För att uppnå syftet kommer följande frågor att besvaras.

1. Vad innebär konformitetsprincipen?
2. Hur förhåller sig konformitetsprincipen till en sänkning av straffmyndighetsåldern?
3. Hur kompliceras den straffrättsliga skuldprövningen av att den tilltalade är en ung lagöverträdare?

1.3 Avgränsningar

Framställningen är huvudsakligen inriktad på den straffrättsliga ansvarsfrågan. Eftersom en del av konformitetsprincipens innebörd handlar om påföljdsfrågor kommer dock vissa påföljdsfrågor att beröras.²¹

Även om konformitetsprincipen ofta beskrivs ha sin huvudsakliga relevans på lagstiftningsnivå som en rättspolitisk princip och min andra frågeställning är av rättspolitisk karaktär, fokuserar framställningens fördjupande avsnitt till övervägande del på rättsteoretiska aspekter av konformitetsprincipen och användningsområden på rättstillämpningsnivå.²²

Alla de åtskilliga regler flera principer som kan härledas från konformitetsprincipen kan av utrymmes- och relevansskäl inte redogöras för. Skuldprincipen som har beskrivits helt kunna härledas från konformitetsprincipen behandlas dock. Utgångspunkten i framställningen är att konformitetsprincipen och skuldprincipen är två separata men svårseparerade principer med stor överlappning.²³

Av utrymmes- och relevansskäl behandlas enbart kriminologisk, neurovetenskaplig och utvecklingspsykologisk forskning om unga lagöverträdarens ansvarsförmåga, där självkontroll står i förgrunden. Bristande självkontroll har, i såväl hjälpvetenskaperna som i rättskällorna, beskrivits som viktig för att förklara både bristande ansvarsförmåga och brottslighetens orsaker.²⁴ Anledningen till att utvecklingspsykologi har kombinerats med neurovetenskap är att det finns kopplingar mellan forskningsfälten. Detta på grund av att de undersökningar av hjärnans aktivitet och utveckling som neurovetenskapen kan ge svar på kan förklara beteenden inom utvecklingspsykologisk forskning.²⁵ Utgångspunkten är att samtliga behandlade hjälpvetenskaper tillsammans bildar en helhet som bidrar till uppsatsens slutsatser.

²¹ Se avsnitt 2.4.2.

²² Se avsnitt 2.1 och 2.5.

²³ Se avsnitt 2.4.

²⁴ Se t.ex. Ring (2022) s. 165 f; Se kapitel 3.

²⁵ Hwang & Nilsson (2019) s. 315 ff och s. 329 ff.

1.4 Metod och material

1.4.1 Rättsdogmatisk metod

Uppsatsens metod går ut på att integrera teori och empiri från hjälpvetenskaperna med konformitetsprincipen till stöd för uppsatsens slutsatser utifrån frågeställningarna. Kunskapen från hjälpvetenskaperna ”lånas” och nyttjas i en rättslig kontext. Metoden går därtill ut på att belysa olika aspekter av konformitetsprincipen såsom straffrättsliga värden, gällande rätt, undantagsregler, lagtolkning, rättsprincipernas natur samt skillnaden mellan ”vanliga rättsregler” och rättsprinciper – allt för att bättre förstå vad konformitetsprincipen innebär. Utöver andra discipliner inkluderas tingsrättsdomar, som inte traditionellt anses vara rättskällor i syfte att fördjupa analysen. Uppsatsen utforskar även mindre vedertagna koncept och distinktioner, exempelvis skillnaden mellan att *inte följa* och *överträda* rättsprinciper.

En strikt rättsdogmatisk avgränsning till att enbart tillämpa rättskällorna som kunskapsobjekt för att tolka och systematisera gällande rätt kan ur en rättsvetenskaplig synvinkel vara en problematisk begränsning om ambitionen är att ge en fullständig bild av rätten. Rätten utvecklas ständigt och ett inskränkande till att enbart studera rättskällorna innebär en risk att ständigt hamna i rättens bakvatten.²⁶ Även om systemexterna och rättsteoretiska aspekter lyfts fram, fokuserar uppsatsen mycket på konkreta positivrättsliga aspekter av konformitetsprincipen. Uppsatsen kan därför sägas ha en ”friare rättsdogmatisk metod”, där annat än rättskällorna bidrar till att förbättra analysen. En ansats som tangerar en rättsanalytisk metod där rätten analyseras mer obundet.²⁷

Rättsfallsanalyserna av det de två prejudikaten om skuldprövningen av unga lagöverträdare kommer att utgå från Peter Westbergs tolkningsmodell i *Prejudikattolkningens ABC*.²⁸ Tolkningsmodellens beståndsdelar utgörs av att identifiera rättsregeln, fastslå vilken rättsprincip rättsregeln ger uttryck för, bestämma prejudikatets räckvidd samt bedömning av prejudikatvärdet.

1.4.2 Hjälpvetenskapernas roll

Straffrättens berättelser är sneda och vinda – de går inte att göras raka och därför bör man, enligt Petter Asp, godta snedheten – i vart fall som en utgångspunkt.²⁹ Gärningsbegreppet i den moderna straffrätten är dekontextualiserad. Hänsyn tas inte till sådant som utanför straffrättens snäva ramar skulle kunna anses vara relevant för en nyanserad och allsidig bedömning av en situation. Ett tillämnande av straffrätten kan rent av innebära ett åsidosättande

²⁶ Jfr Sandström (2004) s. 259 ff.

²⁷ Jfr Sandgren (2021) s. 52 ff.

²⁸ Westberg (2000) s. 583–617.

²⁹ Asp (2009) s. 39 ff.

av andra, mer grundläggande moraliska värden. Asp betonar emellertid att det inte är straffrättens uppgift att bidra med allsidiga och upplyftande berättelser.³⁰

Hjälpvvetenskaper brukar inte anses vara rättskällor och skilda åsikter finns om hjälpvvetenskapernas rättsliga relevans.³¹ Lars Heuman som har skrivit om ämnet menar dessutom att generella och abstrakta framställningar från hjälpvvetenskaperna blir alltför schematiska och förenklade för att ligga till grund för ett rättsligt beslut i det enskilda fallet.³² Heuman menar dock ändå att hjälpvvetenskaperna kan vara av betydelse för såväl bevisfrågor som rättsfrågor, även om det finns fallgropar med ett alltför okritiskt förhållningssätt till vetenskapen, i synnerhet till sådana forskningsresultat som inte är säkerställda och belagda. Heuman menar att bedömningen får ske från fall till fall, men att hjälpvvetenskaperna har störst rättslig relevans då rekvisiten i en rättsregel är allmänt utformade (exempelvis 35 kap. 1 § RB om fri bevisprövning), i situationer då rättsläget är osäkert och då rättsreglerna bygger på intresseavvägningar.³³

Sammantaget ska en viss försiktighet med hjälpvvetenskaperna iakttas i en straffrättslig kontext. Hänsyn måste alltid tas till juridikens särdrag med dess normativa grund med auktoritativa källor. Min utgångspunkt är dock att det i vissa fall finns utrymme för att göra straffrättens berättelser mindre sneda och vinda med hjälpvvetenskapen som redskap.

1.4.3 Material

Mot bakgrund av att uppsatsens metod i princip är rättsdogmatisk kommer materialet till största del bestå av de traditionella rättskällorna lag, prejudikat, förarbeten och doktrin. Doktrinen har en framträdande roll i uppsatsen, och särskilt rättsvetenskapliga alster författade av Nils Jareborg. Anledningen härtill är att Jareborg introducerade konformitetsprincipen i svensk rätt.³⁴

Urvalet av domar från Högsta domstolen har varit enkelt då konformitetsprincipen utifrån mina efterforskningar endast har nämnts uttryckligen en gång i HD:s domskäl.³⁵ När det gäller skuldprövningen av unga lagöverträdare finns det endast två prejudikat av intresse och dessa undersöks närmare.³⁶ Urvalet av de fåtal underrättsdomar som nämner konformitetsprincipen uttryckligen har bestämts utifrån ett variationskriterium, där den ena tingsrättsdomen handlar om *förmåga* och den andra *tillfälle* att kunna rätta sig efter lagen. Urvalet har därutöver skett utifrån ett representativitetskriterium, där

³⁰ Asp (2009) s. 39 ff.

³¹ Heuman (2005/2006) s. 772 f.

³² Ibid., s. 788.

³³ Ibid., s. 768–789.

³⁴ Se avsnitt 2.1.

³⁵ Se avsnitt 2.5.3.

³⁶ Se avsnitt 4.4.

domarna som valts ut representerar hur konformitetsprincipen typiskt sett används i underrätterna utifrån en undersökning av samtliga tingsrättsdomar som nämner konformitetsprincipen.³⁷ De hovrättsdomar som kortfattat har lyfts fram syftar till att illustrera ett ytterligare användningsområde utöver användningsområdena som de utvalda underrättsdomarna illustrerar.³⁸

Urvalet av materialet om hjälpvetenskaperna har gjorts utifrån relevanskriteriet *självkontroll* samt ett tillförlitlighetskriterium. Teorier och empiriska studier om självkontroll har hämtats från välrenommerade forskare och vetenskapliga tidskrifter. Den empiriska framställningen fokuseras vid säkerställda och belagda forskningsresultat, där forskare oberoende av varandra har kommit fram till samma eller liknande slutsatser.³⁹

1.5 De straffrättsliga principernas särdrag

Eftersom föreliggande uppsats till största del kretsar kring konformitetsprincipen, bör det nämnas något allmänt om rättsprincipernas roll på straffrättens område. Straffrätten är nära sammanlänkad med uppfattningen om statens uppgift, gräns och legitimitet.⁴⁰ Straffrätten tillgrips av staten för att slå fast skuld och utdöma straff efter förtjänst.⁴¹ Straffrätten är i större utsträckning präglad och uppbyten av principer jämfört med andra rättsområden. Att det finns ett behov av att förankra straffrätten i ett antal principer som ger uttryck för grundläggande värden och mål är naturligt eftersom straffrätten ägnar sig åt att tillfoga människor lidande och utdela klander. Denna i grunden represiva verksamhet behöver legitimeras och göras förståelig, och det är här de straffrättsliga principerna kan komma in. Ofta sätts principer och regler ihop och formar en lära, ideologi eller en mer övergripande princip.⁴²

Konformitetsprincipen är en just en sådan övergripande princip som åtskilliga regler och flera andra rättsprinciper kan inordnas under. Implikationen av denna bredd är att konformitetsprincipen (eller åtminstone dess innehåll) är oumbärlig för straffrätten. Principernas ställning är emellertid ifrågasatta och det råder en osäkerhet om principernas funktion och relevans. Det går exempelvis att ifrågasätta konformitetsprincipens självständiga relevans. Ibland konstrueras en dikotomi mellan regler som det primära och principer som det sekundära, något abstrakt vid sidan av.⁴³

³⁷ Se avsnitt 2.5.3.

³⁸ Se avsnitt 2.5.3.

³⁹ Jfr Heuman (2005/2006) s. 786.

⁴⁰ Jönsson (2004) s. 21 f.

⁴¹ Bennet (2022b) s. 69.

⁴² Ulväng (2009) s. 149 f, s. 156 och s. 176; Jareborg (1994) s. 194.

⁴³ Ulväng (2009) s. 149 f, s. 156 och s. 176; Jareborg (1994) s. 194.

För att använda de metaforer som Petter Asp, Claes Lernestedt och Magnus Ulväng har använt sig av: principerna utgör kittet som fogar samman tegelstenarna bestående av straffbestämmelser som tillsammans formar en katedral – ett straffrättsystem. Principerna ser till att katedralen inte rasar samman.⁴⁴ Som kommer att framgå i framställningen går det dock samtidigt även att se konformitetsprincipen som en praktisk användbar princip, eller som något som mer liknar en tegelsten i katedralbygget.

1.6 Forskningsläge

Det har inte skrivits särskilt utförligt om konformitetsprincipen i straffrättsliga monografier.⁴⁵ Den utförligaste redogörelsen utgörs alltså av det tolfte kapitlet i Jareborgs avhandling från år 1969.⁴⁶ I straffrättsliga läroböcker berörs konformitetsprincipen ofta i kortfattade ordalag.⁴⁷ Det kan dock nämnas att Kerstin Nordlöf har skrivit en förtjänstfull artikel som fokuserar på unga lagöverträdare med psykiska störningar, där skuldprövningen och konformitetsprincipen i relation till denna grupp lagöverträdare bland annat berördes.⁴⁸

Såvitt känt finns det inte någon omfattande forskning inriktad på skuldprövningen av gruppen unga lagöverträdare. Som kommer att framgå uppvisas emellertid stora likheter med skuldprövningen av psykiskt störda lagöverträdare, vilket det har skrivits mer om.⁴⁹

1.7 Disposition

I uppsatsens andra kapitel behandlas olika rättsteoretiska aspekter av och användningsområden för konformitetsprincipen samt principens beståndsdelar och hur principen konkret används av domstolarna.

I det tredje kapitlet presenteras hjälpvetenskaperna kriminologi, neurovetenskap och utvecklingspsykologi. Kapitlet inleds med en mer djupgående redogörelse för hjälpvetenskapernas rättsliga relevans.

I det fjärde kapitel redogörs för den straffrättsliga skuldprövningen och ansvarsförmåga kopplat till unga lagöverträdare, vilket inkluderar rättsfallsanalyser av två prejudikat från HD.

⁴⁴ Ulväng (2009) s. 150 ff.

⁴⁵ Se dock t.ex. Martinsson (2016) s. 73 ff. och Bennet (2020) s. 96 ff.

⁴⁶ Jareborg (1969) s. 355–383.

⁴⁷ Se t.ex. Ågren, Leijonhufvud & Wennberg (2018) s. 37.

⁴⁸ Nordlöf (2023) s. 221–237.

⁴⁹ Jfr t.ex. Bennet (2020) s. 208 f och s. 279 ff; Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 272.

I uppsatsens femte och sista kapitel presenteras slutsatser och avslutande reflektioner utifrån syftet och de till syftet knutna frågeställningarna.

2 Konformitetsprincipen

2.1 Introduktion

Konformitetsprincipen utgör en grundprincip i den straffrättsliga ansvarsläran som har beskrivits som ett *rättesnöre inom modern straffrätt*.⁵⁰ Jareborg har därtill beskrivit konformitetsprincipen tillsammans med legalitetsprincipen och skuldprincipen som *särskilt viktiga allmänna rättsgrundsatser på straffrättens område*.⁵¹

Enligt konformitetsprincipen gäller att endast den som har *förmåga* och *tillfälle* att kunna rätta sig efter lagen *bör* dömas till straff eller annan brottspåföljd. Endast den som kunde *rå för* sina handlingar och underlåtelser bör straffas. Konformitetsprincipen skapar därigenom en ram som begränsar antalet hypotetiska händelseförlopp som bör föranleda straffansvar.⁵² Magnus Ulväng har beskrivit att konformitetsprincipen ger uttryck för uppfattningen att en regel endast skall tillämpas vid orsakanden som kan tillskrivas en gärningsperson.⁵³

Som Jareborg framhåller formuleras strafflagen för människor med normal kapacitet och det hade varit poänglöst att kräva det omöjliga. I grunden ger konformitetsprincipen uttryck för ett rättvisekrav eftersom det anses omoraliskt att straffa någon för ett händelseförlopp individen inte kunnat påverka genom att styra sitt beteende i brottsfri riktning. Det går svårtligen att göra anspråk på rättssäkerhet i en rättsordning som exempelvis bestraffar skuldfria individer för rena olyckshändelser. Det skulle ju i sin tur även göra det efterföljande straffet till en olyckshändelse. En sådan perverterad straffrätt hade försatt befolkningen i en konstant oro.⁵⁴ Konformitetsprincipen är således även en rättssäkerhetsprincip.⁵⁵

Konformitetsprincipens adressat är både lagstiftaren och rättstillämparen. Konformitetsprincipen beskrivs dock ha sin huvudsakliga relevans på lagstiftningsnivå som en *rättspolitisk princip*. Därtill har konformitetsprincipen benämnts som en *etisk princip* mot bakgrund av vad som har nämnts om att det anses omoraliskt att straffa den som inte kunde rätta sig efter lagen.⁵⁶ I

⁵⁰ SOU 2002:3, del 2 s. 231.

⁵¹ Jareborg (1994) s. 363.

⁵² Jareborg (2001) s. 60.

⁵³ Ulväng (2009) s. 166.

⁵⁴ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 48 ff; Jareborg (1977) s. 233 f.

⁵⁵ Jareborg (2001) s. 60.

⁵⁶ Jfr Jareborg (2011) s. 84; Jareborg (1994) s. 193 f.

Jareborgs första definition i sin avhandling från år 1969 beskrivs principen vara *snarare en rättspolitisk än en rättssystematisk princip*.⁵⁷

Den moderna läran om *mens rea*, eller vad vi idag kan sammanfatta som konformitets- och skuldprincipen, kan spåras till 1100-talets återupptäckt av den romerska rätten, tillsammans med den inflytelserika kanoniska rätten där den mentala inställningen vid gärningen behövdes undersökas lika noggrant som den fysiska gärningen för att konstatera en synd.⁵⁸ Claes Lernestedt har beskrivit utvecklingen som att den kristna lagens inträde innebar att man även började söka efter en subjektiv grund för straffandet av gärningspersonen – dennes moraliska skuld.⁵⁹ Utvecklingen bort från den äldre straffrättens mer eller mindre strikta straffansvar fram till dagens konformitets- och skuldprincip var lång resa bort från en renodlad resultatetik med ersättande för uppkommen skada som straffrättens primära mål och där mental inställning i princip var irrelevant.⁶⁰

Med risk för anakronismer kan embryot till dagens konformitetsprincip relaterad till straffansvar för unga lagöverträdare spåras ännu längre tillbaka i historien. Redan i antikens Grekland talade Aristoteles om att moralisk skuld förutsatte att gärningspersonen visste vad denne gjorde, ville göra det och handlande efter moget övervägande och att barn som inte hade hunnit vänja sig vid dygden därför saknade ansvarsförmåga. Denna vana hos barnet skulle främst utvecklas genom uppfostran under ledning av hufvader. På så vis skulle den goda delen av barnets anlag väckas till liv och moralisk dygdighet tillskapas.⁶¹ I linje med Aristoteles menade den inflytelserika naturretsfilosofen och teologen Thomas av Aquino att barn inte bör straffas eftersom möjligheten eller förmågan att handla i enlighet med lagen kommer från en inre vana – en vana vid dygden – och barn saknade denna vana.⁶² Samuel Pufendorf, en annan framstående naturretsfilosof, anförde att moraliskt ansvar förutsätter förstånd, uppfostran och (mest intressant) förmåga till självkontroll. Enligt Pufendorf var barn därför otillräkneliga och till sin natur omöjliga att klandra och straffa. Tillräknelighet, en term som troligen myntades av Pufendorf, används synonymt med ansvarsförmåga.⁶³

För svenskt vidkommande introducerade Jareborg det straffrättsliga begreppet konformitetsprincipen år 1969.⁶⁴ Ett år tidigare publicerade dock H.L.A. Hart sin essäsamling *Punishment and Responsibility* där

⁵⁷ Jareborg (1969) s. 360.

⁵⁸ Bowes Sayre (1932) s. 981 ff; Levitt (1922/1923) s. 117 f.

⁵⁹ Lernestedt (1996) s. 324.

⁶⁰ Jfr Jareborg (2011) s. 94; Lernestedt (1996) s. 324.

⁶¹ Kumlien (1997) s. 160.

⁶² Ibid., s. 162.

⁶³ Kumlien (1997) s. 164 f; Jfr Bennet (2020) s. 15 f.

⁶⁴ Jareborg (1969) s. 361.

konformitetsprincipen beskrivs, dock utan att *The Conformity Principle* eller liknande nämns uttryckligen.⁶⁵

Jareborg förefaller emellertid ha hämtat sin största inspiration från Gary V. Dubin som år 1966 beskrev konformitetsprincipen, och här namngavs principen uttryckligen.

“The Conformity Principle. An individual is not criminally responsible if he could not have conformed his conduct to the requirements of the law he is alleged to have violated.”⁶⁶

Hans Thornstedt hade dock redan år 1956, i sin monografi om rättsvillfarelse, vidrört något som liknar Jareborgs senare formulering av konformitetsprincipen. Thornstedt menar att det verkar finnas en allmänt omfattande rättviseföreställning där det för straffansvar krävs att gärningspersonen kunde »rå för« sin gärning och dess konsekvenser.⁶⁷

2.2 Konformitetsprincipens ideologiska grund

Såväl konformitetsprincipen som skuldprincipen bygger på en individualistisk grundsyn eller ideologi. Utifrån den individualistiska ideologin förutsätts individerna vara rationella, självständiga och ha en fri vilja. De straffrättsligt relevanta gärningarna förutsätts i princip kunna bedömas moraliskt och juridiskt utan hänsyn till kontexten gärningarna inträffar i (ekonomiskt, socialt och kulturellt). Denna rådande ideologi skapar en slags abstraktion, idealbild och normativ beskrivning av hur människan *borde vara*, snarare än någon deskriptiv beskrivning hur människan *är*.⁶⁸

Denna individualistiska ideologi bygger på idén om den *dekontextualiserade gärningen* och den *episodiska skulden*: det är enbart den kontextuellt frigjorda och gärningsanknutna skulden som är straffrättsligt relevant. Gärningspersonens karaktärsskuld eller livsföringsskuld, så kallad *dispositionell skuld*, är sålunda straffrättsligt irrelevant.⁶⁹ Jareborg menar till och med att klander-
värdhet enbart beskriver gärningens moraliska halt och inte gärningspersonens moraliska halt.⁷⁰ Som Bennet framhåller är det dock till syvende och sist

⁶⁵ Hart (1968) s. 152.

⁶⁶ Dubin (1966) s. 365.

⁶⁷ Thornstedt (1956) s. 6.

⁶⁸ Jönsson (2004) s. 46, s. 51 och s. 161.

⁶⁹ Ibid., s. 57 f och s. 189 f.

⁷⁰ Jareborg (1988) s. 733 f.

gärningspersonen och inte gärningen som *de facto* blir föremål för klander inom straffrätten.⁷¹

Konformitetsprincipen förutsätter att brottsfria valmöjligheter som utgångspunkt existerar och att individen följaktligen bär det moraliska ansvaret sina gärningar. Frihet anses vara en nödvändig förutsättning för moraliskt ansvar och därmed även för straffansvar.⁷² På temat beskriver Thornstedt att rättviseföreställningen om att det för straffansvar krävs att gärningspersonen kunde »rå för« sin gärning och dess konsekvenser kommit att bli mer uppbyren av andra ideologiska värderingar, kopplade till det allmänna, liberalt färgade kulturmönstret i västerländska stater, i vilka ett straffansvar utan subjektiv täckning enligt dessa värderingar framstår som ett oberättigat intrång i den medborgerliga friheten.⁷³ Lernestedt menar dock att om lagstiftaren har rört sig i någon riktning, så är det bort från den här beskrivna klassisk-liberala ideologin som insisterar på nödvändigheten av klanderelementets existens inom straffrätten.⁷⁴

Konformitetsprincipens ideologiska grund framstår mot den bakgrunden som oförenlig med föreställningen om att våra gärningar är förutbestämda (determinism). Detta eftersom det hade förvandlat moraliskt ansvar till en illusion, eftersom ingen egentligen kan rätta sig efter lagen.⁷⁵ Psykansvarskommittén, som föreslog ett återinförande av tillräknelighetsrekvisitet i svensk rätt, framhöll i sammanhanget att om något inte kan anses vara ett resultat av gärningspersonens fria val, kan personen inte heller anses rå för gärningen.⁷⁶

Visserligen går det, som Jareborg framhåller, att uppfatta determinism som förenlig med fri vilja och personligt ansvar om man inte utesluter att personer kan agera fritt i den meningen att personer rationellt eller spontant ger uttryck för sin egna unika personlighet i val och avsiktlig handling.⁷⁷ Eller som Ivar Strahl lakoniskt har uttryckt saken ”vi väljer fritt vad ödet har bestämt för oss”.⁷⁸ Strahl förefaller dessutom motsätta sig grundpremisen med konformitetsprincipen, i den övergripande meningen att vissa grupper lagöverträdare bör undantas straffrättsligt ansvar för att de inte anses kunna rå för vad de gör. Strahl menar att denna tanke ter sig ”tvivelaktig” eftersom även barn och psykiskt störda väger motiv för och emot en handling och väljer sålunda fritt, även om friheten bara består i att det starkaste motivet vinner i avvägningen.⁷⁹

⁷¹ Bennet (2022a) s. 65.

⁷² Jönsson (2004) s. 46, s. 51 och s. 161; Jfr Jareborg (1988) s. 730.

⁷³ Thornstedt (1956) s. 6.

⁷⁴ Lernestedt (2013) s. 124.

⁷⁵ Jfr SOU 2002:3, del 2 s. 231.

⁷⁶ SOU 2002:3, del 2 s. 230.

⁷⁷ Jareborg (1992) s. 236.

⁷⁸ Strahl (1976) s. 76.

⁷⁹ Strahl (1976) s. 76.

Även om konformitetsprincipen förutsätter en frihet som utgångspunkt ger principen alltså samtidigt uttryck för att ett visst mått av frihet bör finnas för att straffansvar ska komma ifråga (frihet som *förmåga* och *tillfälle*).⁸⁰

2.3 Konformitetsprincipens beståndsdelar

I Jareborgs fullständiga definition av konformitetsprincipen förekommer frånvaro av *förmåga* och *tillfälle* att *kunna* rätta sig efter lagen. Avsaknaden av förmåga och tillfälle kan dessutom delas upp i verkliga tillstånd respektive hypotetiska tillstånd hos en person. Det handlar om två olika användningar av termen *kunde* (*modus indikativ* respektive *modus konjunktiv*). Håll dock i minnet att konformitetsprincipen, enligt Jareborg, inte alltid respekteras i gällande rätt.⁸¹

Jareborgs heltäckande definition lyder som följer.

”A är inte straffrättsligt ansvarig för att ha företagit en straffbelagd gärning, om han (A) inte hade förmåga eller tillfälle att efterkomma lagens bestämmelser, och (B) ej heller skulle ha haft förmåga och tillfälle att efterkomma lagens bestämmelser, även om han hade gjort X, vilket han borde ha gjort och hade förmåga och tillfälle att göra.”⁸²

Utifrån definitionen formulerar Jareborg fyra underprinciper till konformitetsprincipen. Det finns samtidigt inget universellt ”rätt svar” på frågan om vilken användning av *kunde* som är ”korrekt”. Det står dock klart att en faktisk kunde inte-invändning inte friar från oaktsamhetsbrott. Den faktiska användningen kan sägas stöda en uppsåtslära och den hypotetiska användningen en oaktsamhetslära.⁸³ Konformitetsprincipen ger därför teoretiskt utrymme för ett oaktsamhetsbrott som svarar mot varje uppsåtsbrott. Straffansvar för oaktsamhetsbrott bör enligt konformitetsprincipen innebära att den hypotetiska användningen av kunde är ”uppfylld”. Om en gärningsperson kan ursäktas sig rent faktiskt men inte hypotetiskt är det en *partiell ursäkt*, som bör innebära att straffansvar för uppsåtsbrott är uteslutet. Så fungerar det dock inte alltid i gällande rätt. Exempelvis 24 kap. 9 § BrB om straffrättsvillfarelse: personen Y kände inte till lagen och kunde därför i faktiskt användning av kunde inte rätta sig efter lagen, men Y kan ändå dömas för ett uppsåtligt brott. Om en gärningsperson däremot kan ursäktas sig både rent faktiskt och hypotetiskt utgör det en *fullständig ursäkt*, som enligt konformitetsprincipen bör utesluta straffansvar även för oaktsamhetsbrott. Gällande fullständiga

⁸⁰ Jfr Lernestedt (1996) s. 330 och s. 350.

⁸¹ Jfr Jareborg (1969) s. 359 ff; Jareborg (1977) s. 233–237.

⁸² Jareborg (1969) s. 361.

⁸³ *Ibid.*, s. 358 ff.

ursäcker med en hypotetisk användning av kunde, är konformitetsprincipen mer i linje med gällande rätt jämfört med vad är fallet angående partiella ursäcker.⁸⁴

Notera att den hypotetiska användningen (B-ledet i definitionen ovan) även inkluderar ett borde ha gjort-krav. Enligt Jareborg krävs det nämligen att personen hade ett *beaktansvärt skäl* för att utföra gärningen X, för att få förmåga och tillfälle att kunna rätta sig efter lagen. Det rör sig om en det kan inte rimligen krävas-princip. Det enda som kan krävas är att personen *i viss grad* har varit omsorgsfull, förutseende och aktsam. Det kan inte alltid krävas att X utförs för att få förmåga eller tillfälle, trots att förmåga och tillfälle till att utföra X tekniskt sett existerar.⁸⁵ Jareborg menar denna visade förståelse för människans ofullkomlighet snarare stärker än försvagar lagens auktoritet.⁸⁶ I sammanhanget talas det ibland om *billighetsprincipen*.⁸⁷

Att den hypotetiska användningen av kunde är kopplat till oaktsamhetsbrott och en billighetsprincip illustreras bäst genom att visa att den hypotetiska användningen motsvarar prövningen av den straffrättsliga skuldens nedre gräns i gällande rätt, det vill säga omedveten oaktsamhet. Ett straffansvar för ett så lågt skuldkrav som omedveten oaktsamhet gränsar till strikt ansvar, vilket paradoxalt nog i sig skapar betänkligheter i förhållande till konformitetsprincipen.⁸⁸ Det rör sig hur som helst om gränsen för då det straffrättsliga klandret helt är eliminerat enligt konformitetsprincipen och gällande rätt.⁸⁹ Prövningen av omedveten oaktsamhet i gällande rätt har två led. En prövning som alltså återspeglar en prövning enligt konformitetsprincipen med en hypotetisk användning av kunde. Nu befinner vi oss vid den *yttersta gränsen* för då straffansvar accepteras enligt konformitetsprincipen krav och gällande rätt (givet att ett straffansvar för oaktsamhet är särskilt föreskrivet, se 1 kap. 2 § första stycket BrB).

- ➔ Vad kunde gärningspersonen ha gjort för att komma till insikt, och hade gärningspersonen förmåga och tillfälle att göra detta? (*Orsaksledet* = existerar tekniskt sett förmåga och tillfälle att göra X? (det som hade lett till insikt)).
- ➔ Kan det begäras av gärningspersonen att denne skulle ha gjort det? (*Klandevärdhetsledet* = kan det rimligen krävas att X utförs för att få insikt? (billighetsprincipen)).⁹⁰

⁸⁴ Jareborg (1969) s. 358 ff.

⁸⁵ Ibid., s. 360.

⁸⁶ Jareborg (1994) s. 258.

⁸⁷ Asp (1998) s. 164.

⁸⁸ Jfr Bennet (2022a) s. 71.

⁸⁹ Jfr Frände (2012) s. 177.

⁹⁰ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 315.

2.3.1 Avsaknad av förmåga

Avsaknad av *förmåga* att kunna rätta sig efter lagen existerar då gärningspersonen var oförmögen att styra sitt beteende i brottsfri riktning.⁹¹ Enligt Jareborg kan detta bero på att (I) handlingen var ofrivillig. Här avses då gärningspersonen begick gärningen medan denne var medvetlös eller ”förflyttades som en kropp eller organism, inte som en person”.⁹² Denna punkt innefattar medvetenhetskravet som ingår uppsåtsrekvisitet. Jareborg menar emellertid medvetenhet rättsdogmatiskt är hänförligt till gärningskontroll inom ramen för det allmänna kravet på gärningsculpa för brottsbeskrivningsenlighet på den ”objektiva sidan”, och inte skuld (personligt ansvar) på den ”subjektiva sidan” i Jareborgs brottsbegrepp. Domstolar tenderar dock se sådana högradiga förvirrings- och omtöckningstillstånd som en skuldfråga, snarare än en fråga om gärningskontroll.⁹³ Akuta psykoser med bristande verklighetsuppfattning eller liknande har HD således behandlat som en uppsåtsfråga. Förkomsten av spasmer, reflexrörelser och liknande ofrivilliga rörelser har HD emellertid, i enlighet med Jareborgs uttalanden, betraktat som bristande gärningskontroll.⁹⁴

Avsaknad av förmåga kan även bero på att (II) den underlåtna handlingen var omöjlig att utföra. En subkategori som angränsar till *tillfälle* att rätta sig efter lagen. Denna punkt tar sikte på bristande fysisk förmåga, bristande kunskap, skicklighet eller att personen befann sig på en annan plats.⁹⁵ Även denna punkt hänför Jareborg till bristande gärningskontroll.⁹⁶ Denna punkt påminner om den avtalsrättsliga omöjlighetsläran.

Slutligen tar Jareborg upp att avsaknad av förmåga kan bestå i att (III) gärningsmannen är psykiskt störd på ett sätt som påverkar gärningspersonens kontrollförmåga. Som Jareborg konstaterar utesluter emellertid inte en psykisk störning i sig att brott anses begånget i gällande rätt (eftersom ett tillräcklighetsrekvisit saknas i gällande rätt). Allvarlig psykisk störning utesluter istället fängelse (förutom om synnerliga skäl föreligger) enligt 30 kap. 6 § BrB.⁹⁷ Psykisk störning är därför ett exempel på då konformitetsprincipen inte alltid respekteras i gällande rätt enligt Jareborg.⁹⁸

Observera att den hypotetiska kunde-användningen inte på någon av dessa punkter (I-III) ger något annat utfall jämfört med den faktiska kunde-användningen gällande avsaknad av förmåga hos allvarligt psykiskt störda i meningen *varaktigt psykiskt störda och ej självförvållade tillfälliga*

⁹¹ Jareborg (2001) s. 303 f.

⁹² Jareborg (1977) s. 234.

⁹³ Jareborg (2001) s. 210 f och s. 303 f; Jfr NJA 2020 s. 169 p. 14–16.

⁹⁴ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 136; NJA 2020 169 p. 14.

⁹⁵ Jareborg (1977) s. 234.

⁹⁶ Ibid., s. 234.

⁹⁷ Jareborg (2001) s. 303.

⁹⁸ Jareborg (1994) s. 193.

sinnesförvirringar.⁹⁹ Det finns ingenting dessa individer med nedsatt ansvars- förmåga hypotetiskt kunde ha gjort (och borde ha gjort) för att få tillfälle och förmåga att rätta sig efter lagen. Samma gäller rimligtvis för unga lagöverträdare med outvecklad ansvarsförmåga, åtminstone under en viss ålder. Ett tillämpande av konformitetsprincipen innebär därför att inte ens ett ansvar för ett oaktsamhetsbrott bör förekomma för dessa grupper lagöverträdare.¹⁰⁰

Detta ska ställas i kontrast till brott begångna under *självförvållad tillfällig sinnesförvirring* (inklusive självförvållad berusning, se 1 kap. 2 § andra stycket BrB) och då gärningspersonen i övrigt självförvållat försatt sig i ett hjälplöst tillstånd. Med en faktisk användning av kunde, kunde dessa personer mycket väl ha saknat förmåga att rätta sig efter lagen inom de tidliga och rumsliga ramar vi normalt benämner som en gärning – på samma sätt som om tillståndet ej vore självförvållat. Däremot blir utfallet i dessa fall ett annat om vi tillämpar en hypotetisk kunde-användning. Detta eftersom de hade tillfälle och förmåga att undvika att försätta sig i tillståndet som genererade brottet, vilket rimligen kunde krävas (billighetsprincipen). Ett oaktsamhetsansvar i dessa fall är därför inte lika problematiskt enligt konformitetsprincipen (ej fullständigt ursäktade): den förlorade förmågan har ju i själva verket orsakats uppsåtligen eller av oaktsamhet. Ett uppsåtsansvar är dock mer problematiskt i förhållande till konformitetsprincipen i dessa fall (eftersom en partiell ursäkt föreligger).¹⁰¹

Konformitetsprincipen förefaller dock sakna viss precision beträffande uppsåtliga brott och olika uppsåtsformer samt framstår dessutom som mindre realistisk. I gällande rätt kan nämligen dessa självförvållade tillstånd där förmåga förlorades innan gärningstillfället nämligen lösas med *föregående gärningsculpa* tillsammans med *föregående oaktsamhet*, eller till och med *föregående uppsåt*. Den kritiska tidpunkten för domstolens bedömning kan följaktligen flyttas bakåt i tiden till då gärningskontroll fanns och skuld uppvisades.¹⁰²

2.3.2 Avsaknad av tillfälle

Avsaknad av *tillfälle* att kunna rätta sig efter lagen kan, enligt Jareborg, bestå i att (I) villfarelse om vad personen gör, det vill säga en *faktisk villfarelse* rörande de faktiska omständigheterna kring gärningen. Detta är till skillnad från straffrättsvillfarelse en *uppsåtsrelevant villfarelse* som utesluter uppsåt i gällande rätt.¹⁰³

⁹⁹ Jfr Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 376.

¹⁰⁰ Se avsnitt 5.2.

¹⁰¹ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 144 f, s. 338, s. 342 och 372.

¹⁰² Ibid., s. 144 f, s. 338, s. 342 och 372.

¹⁰³ Jareborg (2001) s. 303 f.

Avsaknad av tillfälle att kunna rätta sig efter lagen kan enligt Jareborg även bestå i att (II) personen var i villfarelse om huruvida det personen gör är otilllåtet (straffrättsvillfarelse, inklusive subsumtionsvillfarelse). Enligt konformitetsprincipen i faktisk användning av kunde, bör alltså personen ha förstått att gärningen var straffbar för att straffansvar för uppsåtsbrott ska komma ifråga. Något som alltså inte återspeglas i gällande rätt.¹⁰⁴ Såväl Jareborg som Straffansvarsutredningen har tagit upp den straffrättsliga behandlingen av straffrättsvillfarelse i gällande rätt som avsteg från konformitetsprincipens krav.¹⁰⁵ Jareborg ser den rättsliga behandlingen av straffrättsvillfarelse som väl sträng i gällande rätt mot bakgrund av konformitetsprincipen; lagstiftaren har varit onödigt försiktig, menar Jareborg. Denna försiktighet bottnar i en oro om rättstillämpningens effektivitet.¹⁰⁶

Beträffande straffrättsvillfarelse anses ju de flesta okunnighetsfallen inte vara *uppenbart ursäktliga* enligt 24 kap. 9 § BrB. Okunnighet om strafflagen friar inte från straffansvar som stark huvudregel. Dennis Martinsson bemöter Jareborgs invändningar i sin avhandling om straffrättsvillfarelse och framhåller att det kan ifrågasättas om okunnighet om strafflagen nödvändigtvis innebär att personen inte kunde rätta sig efter lagen, om personen ifråga faktiskt kunde ha tagit reda på innehållet i strafflagen och därigenom undvikit villfarelsen.¹⁰⁷ Kunde kan som framförts både ta sikte på ett verkligt tillstånd eller ett hypotetiskt tillstånd, och Martinssons påpekande tar sikte på det den hypotetiska användningen av kunde.¹⁰⁸

Jareborg menar dock inte att någon bör medges ansvarsfrihet på grund av straffrättsvillfarelse om denne som medvetet håller sig i okunnighet genom att avskärma sig från omvärlden. Personen hade i så fall förmåga och tillfälle att ta reda på gällande rätt genom att sluta avskärma sig, och därigenom befria sig från villfarelsen, vilket rimligen kan krävas. Däremot är det mer aktuellt, menar Jareborg, att medge viss ökad ansvarsfrihet för exempelvis utlänningar med en annan rättsuppfattning. Jareborg konstaterar dock att det oftast får anses som klart oaktsamt att inte förvissa sig om vad som gäller.¹⁰⁹ Eftersom brottssubjekten i båda dessa exempel typiskt sett hade tillfälle att kunna rätta sig efter lagen i teknisk mening (de hade förmåga och tillfälle att slå sig fri från villfarelsen) torde Jareborg snarare invända beträffande delen om *vilket han borde ha gjort* i sin heltäckande definition; den billighetsprincip som existerar inom ramen för den hypotetiska användningen av kunde. Det kan ibland inte rimligen krävas att utlänningarna med annan rättsuppfattning skulle ha tillägnat sig strafflagens innehåll, även om de tekniskt sett kunde ha gjort det. Detta kan dock rimligen krävas av den som avskärmade sig.¹¹⁰

¹⁰⁴ Jareborg (2001) s. 303 f.

¹⁰⁵ SOU 1996:185 s. 51; Jareborg (2001) s. 302.

¹⁰⁶ Jareborg (1994) s. 193 ff och s. 264.

¹⁰⁷ Jfr Martinsson (2016) s. 76.

¹⁰⁸ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 270 ff.

¹⁰⁹ Jareborg (1994) s. 193 ff och s. 264.

¹¹⁰ Jareborg (1969) s. 361.

Jareborg gör därför mer specifikt gällande att just billighetsprincipen inte respekteras i gällande rätt. Jareborg tar sålunda inte kategoriskt avstånd från en hypotetisk kunde-användning.

Vidare menar Jareborg att ansvarsfrihet på grund av straffrättsvillfarelse bör finnas i vissa fall om gärningspersonen på egen hand har försökt ta reda på gällande bestämmelser, men misslyckats. För ansvarsfrihet bör här, enligt Jareborg, krävas att gärningspersonen i fråga har *förutsättningar att tillgoda göra sig innehåll i den aktuella bestämmelsen* och att *tillräckliga efterforskningar har gjorts*.¹¹¹

Även om grupperna ”väldigt unga lagöverträdare” och allvarligt psykiskt störda lagöverträdare eventuellt kan anses exkluderade genom det första kumulativa kravet, väcks frågetecken om dessa grupper lagöverträdare i allmänhet har förutsättningar att tillägna sig innehåll i strafflagen (kunde i hypotetisk användning; även om de skulle försöka). Det rör sig om en avsaknad av tillfälle på grund av outvecklad respektive nedsatt ansvarsförmåga. Mer konkret väcks frågetecken om konformitetsprincipen skulle respekteras i de fallen mot bakgrund av den rådande restriktiva tolkningen av straffrättsvillfarelseregeln. Om en tolvåring eller en allvarligt psykiskt störd inte under några omständigheter kunde slå sig fri från villfarelsen om strafflagens innehåll, bör ju inte ens straffansvar för oaktsamhetsbrott aktualiseras enligt konformitetsprincipen.¹¹²

2.4 Skuldprincipen

2.4.1 Ansvarsfrågan

Jareborg menar att *vissa* av konformitetsprincipens krav kan sammanfattas i skuldprincipen.¹¹³ Skuldprincipen kan som nämndes i inledningskapitlet härledas från konformitetsprincipen, som helt innesluter skuldprincipen. Konformitetsprincipen kan dock, som framgått ovan, anses ge uttryck för fler krav än skuldprincipens krav.¹¹⁴

Av skuldprincipen följer att gärningspersonen i något avseende ska ha uppvisat skuld för att hållas straffrättsligt ansvarig. Med att uppvisa skuld avses uppvisande av skuldformerna uppsåt och i förekommande fall oaktsamhet. Med andra ord det allmänna skuldkravet som tillsammans med frånvaro av ursäktande omständigheter är förutsättningar för personligt ansvar i Jareborgs brottsbegrepp.¹¹⁵

¹¹¹ Jareborg (1994) s. 266.

¹¹² Se avsnitt 5.2.

¹¹³ Jareborg (2001) s. 59.

¹¹⁴ Se avsnitten 2.3 & 1.2; Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 269 f.

¹¹⁵ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 66 och s. 274.

Enligt täckningsprincipen ska denna skuld i princip »täcka« den otillåtna gärningen. Det ska åtminstone finnas en *huvudsaklig överensstämmelse* mellan gärningspersonens mentala inställning angående händelseförloppet och det verkliga händelseförloppet.¹¹⁶ Med mental inställning avses kunskap, känslor, uppfattningar och föreställningar.¹¹⁷ Kravet på täckning får inte leda till orimliga följder som leder till att straffbudet blir mer eller mindre meningslöst.¹¹⁸ Det dock är i många avseenden mycket knepigt att precisera vad skulden ska täcka.¹¹⁹

Omvänt ska förstås skulden vara täckt av gärningsrekvisit. Tankar bestraffas inte ensamt, utan det krävs att tankarna manifesterar sig i en brottsbeskrivningsenlig gärning.¹²⁰ Lernestedt talar om den idag tänkta idealbilden för straffrätten som i princip ett jämviktsläge mellan det objektiva och subjektiva i brottsbegreppet, där vardera sidan inte är särskilt starkare än den andra.¹²¹

2.4.2 Påföljdsfrågan

Skuldprincipen och därmed konformitetsprincipen ska inte enbart förstås i binär mening – straffansvar eller inte straffansvar. Skuldprincipen innebär även att straffet inte bör vara strängare än *graden av skuld* som gärningspersonen har uppvisat vid gärningstillfället.¹²²

Idén om *graden av skuld*, bygger på en strävan att kunna kvantifiera skulden inför domstolens straffmätning.¹²³ En lägre grad av skuld innebär en lägre grad av klandervärdhet, vilket bör resultera i ett lägre straffvärde. Föreligger det skuld föreligger det även *ipso facto* klandervärdhet i varierande grad. Uppsåtliga brott klassificeras som mer moraliskt förkastliga (det vill säga mer klandervärda) än oaktsamhetsbrott, eftersom en högre grad av skuld då har uppvisats – allt annat lika. Något som i sin tur innebär att uppsåtliga brott bör ha ett högre straffvärde än oaktsamhetsbrott enligt konformitets- och skuldprincipen, vilket tydligast återspeglas i straffskalorna för brotten.¹²⁴

Det är mot den bakgrunden som unga lagöverträdare på grund outvecklad ansvarsförmåga anses ha uppvisat en *mindre grad skuld* genom sina gärningar, och därmed föreligger *mindre* klandervärdhet, vilket enligt konformitets- och skuldprincipen bör resultera i ett *lägre straffvärde* för deras gärningar jämfört med om en vuxen lagöverträdare begått brottet – allt annat lika. Påföljdsutredningen framhöll dessutom att straffmyndighetsåldern ger

¹¹⁶ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 66, s. 269 ff och s. 326; NJA 2022 s. 675 p. 13.

¹¹⁷ Jfr Frände (2012) s. 110; Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 270.

¹¹⁸ Jareborg (2016) s. 85.

¹¹⁹ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 270.

¹²⁰ Jfr Asp (2005) s. 78 f och s. 112.

¹²¹ Lernestedt (2013) s. 282.

¹²² Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 48.

¹²³ Kumlien (1997) s. 157.

¹²⁴ Se t.ex. NJA 2016 s. 763 p. 16.

uttryck för en uppfattning om när ansvarsförmågan är så utvecklad, att det *över huvud taget går avkräva straffrättsligt ansvar*. Under den åldern saknas alltså skuld helt saknas – ingen gradering av skulden ska därför göras i dessa fall eftersom ansvarsförmåga helt anses saknas.¹²⁵

Legaldefinitionen av straffvärde i 29 kap. 1 § andra stycket BrB kan delas in i två beståndsdelar. Den ena är av *objektiv karaktär* och utgörs av den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit. Den andra är av *subjektiv karaktär* och utgörs av vad den tilltalade insett eller borde ha insett och vilka avsikter eller motiv den tilltalade har haft. Med andra ord: graden av skuld gärningspersonen har uppvisat vid gärningstillfället. I praktiken är det dock typiskt sett den objektiva beståndsdelan av straffvärdet som utgör utgångspunkten för straffvärdesbedömning och som därmed blir mest betydelsefull när det konkreta straffvärdet bestämmas vid straffmätningen i brottmål. Detta värde korrigeras sedan eventuellt, beroende på graden av uppvisad skuld.¹²⁶

Vid en läsning av 29 kap. 2–3 §§ BrB om försvårande respektive förmildrande omständigheter vid straffvärdesbedömningen står det likväl klart att det kan finnas betydande möjligheter att beakta den tilltalades mentala inställning i det konkreta fallet vid straffmätningen. Ett så kallat subjektivt överskott kan exempelvis föranleda ett högre straffvärde, då den tilltalade hade för avsikt att uppnå allvarigare följder än vad som blev fallet enligt 29 kap. 2 § 1 BrB. Åt andra hållet föreskriver 29 kap. 3 § första stycket 2 och 3 BrB att domstolen som förmildrande omständigheter vid straffvärdebedömningen, särskilt ska beakta om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande samt om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga.

I författningskommentaren till 2010 års straffmättningsreform fastslås emellertid följande angående 29 kap. 3 § första stycket 3 BrB “Punkten kan t.ex. vara tillämplig för en ung lagöverträdare när hans eller hennes utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga varit bristande *jämfört med andra i samma ålder* och det funnits ett *samband mellan denna brist och brottet*”.¹²⁷ Att så alljämt är fallet bekräftades i propositionen om avskaffad ungdomsreduktion för allvarliga brott för åldersgruppen 18–20 år.¹²⁸ Denna punkt kan alltså inte ”läka” alla tänkbara systembrister i förhållande till konformitets- och skuldprincipen, relaterad till unga lagöverträdarens utvecklade ansvarsförmåga.

¹²⁵ SOU 2012:34, band 3 s. 797; Zila & Jareborg (2022) s. 157 ff.

¹²⁶ Ågren (2020) Lagkommentaren (Lexino) till 29 kap. 1 § BrB.

¹²⁷ Prop. 2009/10:147 s. 45. Min kursivering.

¹²⁸ Prop. 2021/22:17 s. 36 f.

2.5 Konformitetsprincipen på olika rättsliga nivåer

Konformitetsprincipen existerar på tre rättsliga nivåer: rättsregelnivå, rättsprincipnivå samt rättspolitisk nivå. Rättsregelnivån skiljer sig egentligen inte från rättsprincipnivån, men det finns förhoppningsvis en pedagogisk poäng med uppdelningen. Som nämndes i avgränsningsavsnittet berörs dock inte den rättspolitiska nivån särskilt ingående i uppsatsens fördjupande avsnitt, vilket detta är.¹²⁹

I detta avsnitt ska konformitetsprincipens innebörd undersökas genom att belysa rättsprincipernas natur, konformitetsprincipens plats i rättsordningen och konformitetsprincipens användningsområden på rättstillämpningsnivå, vilket inkluderar en redogörelse för hur domstolar använder konformitetsprincipen.

2.5.1 Konformitetsprincipen som rättsregel

Jareborg konstaterar att en rättsprincip även är en rättsregel, men alltid en *bör*-regel.¹³⁰ Jareborg menar därför att det är missvisande att tala om principer som *skall*-regler.¹³¹ Jareborg betonar att faktumet att en rättsprincip inte *följs*, inte nödvändigtvis innebär att rättsprincipen ifråga *överträds*. Operatören *bör* understryker endast att det finns på förhand etablerade *goda skäl* att följa principen.¹³² Jareborg skriver följande om konformitetsprincipens relevans på rättstillämpningsnivå, något Jareborg aldrig riktigt har utvecklat närmare.

”Den är en rättspolitisk princip, dvs. dess huvudfunktion ligger på lagstiftningsplanet. Men även domstolarna kan ibland – i frånvaron av uttrycklig lagstiftning – använda den som ett tungt argument när frågor om straffansvar skall avgöras.”¹³³

En tillämpning av konformitetsprincipen behöver alltid motiveras.¹³⁴ Rättsprinciper och andra *bör*-regler ska ställas i kontrast till *skall*-regler (tillika *plikregler*; exempelvis straffbud) som är avsedda att alltid följas utan att någon speciell motivering eller avvägning behöver göras, åtminstone i rutinfallen. Undantag från en *skall*-regel beskrivs endast kunna ske genom att *skall*-regeln kompletteras eller omformuleras. Undantaget blir på så vis en del av regeln, vilket gör att en *skall*-regel egentligen enbart ger upphov till en *prima facie*-skyldighet.¹³⁵ En sådan komplettering utgörs exempelvis av

¹²⁹ Se avsnitt 1.3.

¹³⁰ Jareborg (2011) s. 83; Jfr Dryselius (2022) s. 36.

¹³¹ Jareborg (2011) s. 84.

¹³² *Ibid.*, s. 84.

¹³³ Jareborg (2001) s. 303.

¹³⁴ Jareborg (1969) s. 360.

¹³⁵ Ulväng (2009) s. 158 f; Jareborg (2011) s. 78, s. 83 f och s. 102.

straffmyndighetsåldern i 1 kap. 6 § BrB, som behöver vara uppnådd för att ett visst straffbud ska vara tillämpligt i det enskilda fallet, vilket är en så kallad *straffbarhetsbetingelse*.¹³⁶ Det går alltså inte att dra fullgoda slutsatser om straffansvar genom att enbart studera ett enskilt straffbud.

Avvägningar mellan olika normativa skäl (exempelvis konformitetsprincipen mot effektivitetsprincipen) sker inte bara för att det framstår som sunt. I själva verket är en avvägning *alltid* nödvändig när en rättsprincip ska tillämpas – det ligger i rättsprincipernas natur. Det finns inga rutinfall. En avvägning måste utföras för att avgöra om alla tänkbara motskäl väger mindre tungt i det specifika fallet. Detta är skillnaden mellan en ”vanlig rättsregel” och en rättsprincip i egenskap av en bör-regel. Den ”vanliga rättsregeln” ger uttryck för en redan utförd avvägning där skälen har ”gått upp i regeln”, även om det i svåra fall ändå kan behöva göras en avvägning.¹³⁷ Konformitetsprincipens genomslag kan begränsas av motskäl av olika vikt, såsom effektivitetsskäl, vårdbehov och samhällsskydd, utan att samtidigt behöva kompletteras eller omformuleras.¹³⁸

Ungdomsreduktionsutredningen framhöll i sitt betänkande att rationellt beslutsfattande när det kommer till påföljder *kräver* att konformitetsprincipen och skuldprincipen *beaktas*.¹³⁹ Den skrivningen ska således rimligtvis inte tolkas som att principerna vid varje givet tillfälle ska få fullt genomslag, utan endast just att principerna ska beaktas. Det är i ljuset av att rättsprinciper inte alltid anses följas som rättsprinciper, i egenskap av bör-regler, ibland benämns som tumregler: på förhand etablerade goda skäl i en viss riktning.¹⁴⁰

Konformitetsprincipen ger adressaterna skäl av *viss styrka* att inte tillämpa en annan rättsregel respektive att inte stifta en viss lag, i strid mot konformitetsprincipens budskap. Jareborg förefaller dock mena att domstolar inte använder konformitetsprincipen som en självständig grund för ansvarsfrihet, endast att konformitetsprincipen, åtminstone när uttrycklig lagstiftning saknas, *kan påverka* utgången i ett konkret fall på rättstillämpningsnivå.¹⁴¹ Som redan har antytts ovan skapar skall-regler starkare handlingsskäl än bör-regler. Handlingsskäl följer av själva skall-regeln medan handlingsskäl för rättsprinciper måste viktas och tillskrivas en viss styrka i en viss kontext. I en del fall kan handlingsskäl för att följa en rättsprincip vara så stark att det knappast kan finnas fall där man inte bör efterleva principen.¹⁴² Lagstiftaren och rättstillämparen får helt enkelt se till vilka värden som står på spel och hur starkt de gör sig gällande i det enskilda fallet och kontexten. Ulväng skriver

¹³⁶ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 66 ff.

¹³⁷ Peczenik (1995) s. 77–83.

¹³⁸ Jareborg (2001) s. 302; Jfr Bennet (2020) s. 429 f, 436 och s. 440.

¹³⁹ SOU 2018:85 s. 16.

¹⁴⁰ Jfr Ulväng (2009) s. 170.

¹⁴¹ Jareborg (1992) s. 210.

¹⁴² Jfr Jareborg (2011) s. 85; Ulväng (2009) s. 166 f och s. 171.

exempelvis att ”En stark böra-regel kan i princip vara lika stark som en skall-regel beroende på skälens relativa styrka”.¹⁴³

Faktumet att Petter Asp bytte ut ordet *bör* ut till förmån för *skall* i sin avhandling då konformitetsprincipen skulle förklaras, talar eventuellt för den styrka konformitetsprincipen som värde tillika handlingsskäl inte sällan tillskrivs.

“Straffrättsligt sett är vidare konformitetsprincipen central: den som inte kunnat rätta sig efter lagen (dvs. saknat förmåga eller tillfälle därtill) skall inte anses ansvarig för ett brott. Sanktionsrättsligt finns knappast, så länge ett allmänt skuldkrav upprätthålls, skäl att inte följa denna princip.”¹⁴⁴

Jareborgs definition har självfallet inte gått obemärkt förbi Asp. Det är dock ändå ett problem att konformitetsprincipen framställs som en pliktregel, vilket ju principen enligt Jareborgs vida accepterade definition inte är. Det framstår som att Asp menar att konformitetsprincipen alltid *skall* följas – vilket implicerar att ingen avvägning mot andra värden ska göras. Menar Asp att konformitetsprincipen har någon typ av särställning i förhållande till andra normativa skäl? Jareborg framhåller samtidigt att det är ”hjälpnadsväckande ofta” som *bör* uppfattas som *skall* eller *måste*.¹⁴⁵

Ågren, Leijonhufvud och Wennberg uttrycker sig även bestämt.

”[...] konformitetsprincipen, med innebörd att endast den som har kunnat rätta sig efter lagen (haft förmåga och tillfälle) får straffas.”¹⁴⁶

En tänkbar förklaring till varför alla dessa kategoriska formuleringar förekommer torde vara att konformitetsprincipen helt innesluter skuldprincipen, innehållandes det allmänna skuldkravet. Att konformitetsprincipen är uppfylld kan således ses som en nödvändig förutsättning för att det allmänna skuldkravet ska vara uppfyllt, i vart fall i den mer verklighetsförankrade hypotetiska användningen av *kunde*.¹⁴⁷ Problemet är emellertid att konformitetsprincipen som sagt var, enligt Jareborgs definition, anses rättsdogmatiskt innehålla mer än det allmänna skuldkravet. På temat anför Asp dock att han för egen del är benägen att se konformitetsprincipen som en *mycket väl utvecklade skuldprincip*. För att man ska kunna tala om skuld måste ju gärningspersonen kunnat handla annorlunda, menar Asp.¹⁴⁸ Uttrycket *mycket väl utvecklade* kan alltså sägas ta sikte dessa övriga principer och regler som kan härledas från konformitetsprincipen och som Jareborg rättsdogmatiskt placerar in på lite olika ställen, och då kanske främst bristande gärningskontroll.

¹⁴³ Ulväng (2009) s. 174.

¹⁴⁴ Asp (1998) s. 168 och s. 386.

¹⁴⁵ Jareborg (2011) s. 81.

¹⁴⁶ Ågren, Leijonhufvud & Wennberg (2018) s. 37.

¹⁴⁷ Se avsnitt 2.3.

¹⁴⁸ Asp (1998) s. 173, not 3.

Frände tycks även likställa skuldprincipen med konformitetsprincipen i sin formulering om att den som inte i tillräcklig utsträckning kunde kontrollera sina handlingsskäl saknar skuld.¹⁴⁹

De olika formuleringar av operatorerna (*får*, *skall*, *bör*) när konformitetsprincipen redogörs för i olika sammanhang kan tänkas bero på att det går att beskriva konformitetsprincipen på tre olika sätt. Endast Jareborg kan tydligt placeras in på II. Asp, Frände och Ågren m.fl. hamnar på I och/eller III.

- I. Konformitetsprincipen i egenskap av ett krav för att principen ska anses följas *fullt ut* (*skall* och *får*). Ger inte uttryck för någon avvägning utan enbart för principens krav och bestämda värde eller ideal.
- II. Konformitetsprincipen i egenskap rättsregel och straffrättslig värdeprincip som uttrycker vad som *bör* göras. Ger genom operatören *bör* ges uttryck för *prima facie*-goda skäl av viss styrka, och för den viktning och avvägning som behöver göras mot andra principer (motskäl av viss styrka, exempelvis rättstillämpningens effektivitet eller vårdbehov).
- III. Konformitetsprincipen som ett samlingsbegrepp för alla de gällande rättsregler (rättsprinciper inbegripet) som kan härledas från konformitetsprincipen. Exempelvis det allmänna skuldkravet och kravet på gärningsculpa – dessa rättsregler likställs så att säga med konformitetsprincipen (det framstår här som att man använder konformitetsprincipens *kunde* hypotetiskt).¹⁵⁰

2.5.2 Konformitetsprincipen som rättsprincip

Jareborg menar att syftena rättsprinciper i allmänhet har är: rättfärdigande, organiserande, att de kan sammanfatta värden som bär upp en regelmaterial, underlätta lagstiftning samt att de kan användas för att lösa interna regelkonflikter.¹⁵¹ Jareborg menar samtidigt att svaret på om en rättsprincip gäller, skiljer sig från svaret på om ”vanliga rättsregler” gäller. Enligt Jareborg beror giltigheten på om rättsprincipen bidrar till att ge uttryck för eller sammanfatta viktiga värderingar eller andra bedömningar samt om de bidrar till att göra systemet värdemässigt sammanhängande. Värdena olika rättsprinciper ger uttryck för kan därtill tillskrivas olika dignitet. Rättsprinciper beskrivs därför av Jareborg, till skillnad från de flesta andra (vanliga) rättsregler, kunna gälla *mer eller mindre* beroende på att rättsprinciperna ger uttryck för värden av *olika vikt*.¹⁵² Beträffande just konformitetsprincipen menar Jareborg att konformitetsprincipen inte bör åsidosättas utan *mycket goda skäl*, och då inte principen *i sin helhet*, utan ett åsidosättande ska i så fall ske i form av

¹⁴⁹ Frände (2012) s. 177.

¹⁵⁰ Jfr Peczenik (1995) s. 75 ff.

¹⁵¹ Jareborg (2011) s. 84 f.

¹⁵² Jareborg (2011) s. 84 f.

preciserade undantag.¹⁵³ Jareborg förefaller således tillskriva konformitetsprincipen en *hög grad av giltighet* på giltighetsskalan på grund av att värdet konformitetsprincipen ger uttryck för väger tungt.

På ett liknande vis ställer Aleksander Peczenik upp två kumulativa kriterier för att en rättsprincip ska utgöra gällande rätt. Dels ska principen vara etiskt godtagbar, dels ska principen förklara och motivera innehållet i lagar, prejudikat och förarbeten. Peczenik menar därför, precis som Jareborg, att rättsprincipers giltighet beror på dess innehåll (tillhörighetskriterium på grund av *innehåll*). Till skillnad från ”vanliga rättsregler”, vars giltighet beror på dess ursprung i en rättskälla (tillhörighetskriterium på grund av *ursprung*).¹⁵⁴

Det går förvisso även att se konformitetsprincipen som ett auktoritetsskäl i rättspositivistisk mening, oavhängig etiska värderingar. Detta eftersom konformitetsprincipen återfinns i rättskällorna (principen är ju även en rättsregel).¹⁵⁵ Faktumet att konformitetsprincipens existens som nämnts tidigare kan motiveras etiskt kan i så fall ses som en annan sak – ytterst kan alla auktoritetsskäl finna stöd i sakskalet.¹⁵⁶ Även om det som vi ska se finns fördelar med att anlägga detta synsätt, stöter behandlingen av rättsprinciper som ”vanliga rättsregler” på visst motstånd. I avvägningen som rättsprinciper kräver för tillämpning existerar det nämligen *alltid* en motprincip, som utgör motskäl för tillämpning. Den juridiska argumentationen för eller mot ett visst beslut utifrån två motstående rättsprinciper på samma nivå i normhierarkin hjälps därför föga av auktoritetsskäl som bygger på ursprung i rättskällorna. Vilken av principerna som ska få störst genomslag i avvägningen måste i stället bottna i vilket *värde* som gör sig starkast gällande det enskilda fallet. Moralen är inbyggd i systemet, detta anses dock inte medföra någon godtycklighet, eftersom det inte är upp till varje en enskild beslutsfattare att avgöra hur starkt konformitetsprincipen värde är. Som Ulväng uttrycker det arbetar vi med skäl *inom ett system*.¹⁵⁷

Konformitetsprincipen kan således sammanfattas som en straffrättslig värdeprincip som tillhör rättsordningens etiska värdebas.¹⁵⁸ Tolkningen av Jareborgs uttalande som att konformitetsprincipen har en *hög grad av giltighet* ska därför närmast betraktas som Jareborgs uppfattning av konformitetsprincipens värde som ett på förhand etablerat och kristalliserat skäl *inom systemet* snarare än någon godtycklig, personlig värdering *de lege ferenda*. Det rör sig endast om en teoretisk argumentation med deskriptiva slutsatser om rättsordningens innehåll, eller *oakta rättssatser*. Det rör sig inte heller om någon evig etisk princip oavhängig den positiva rätten – konformitetsprincipen är

¹⁵³ Jareborg (1969) s. 375.

¹⁵⁴ Peczenik (1990) s. 35 f.

¹⁵⁵ Jfr Ulväng (2009) s. 258 ff.

¹⁵⁶ Peczenik (1990) s. 141 f.

¹⁵⁷ Ulväng (2009) s. 258 ff.

¹⁵⁸ Jfr Peczenik (1995) s. 76 f.

systemintern.¹⁵⁹ Oavsett vilket tillhörighetskriterium som används är det ett obestridligt faktum att konformitetsprincipen gäller som en del av rättsordningen – principen är en del av gällande rätt.

Jareborgs formulering om *i frånvaron av uttrycklig lagstiftning*, torde främst sikte på konformitetsprincipen som en bör-regel. En skall-regel har *prima facie*-företräde framför med lagen oförenliga bör-regler (starkare handlings-skäl). Endast starka skäl beskrivs kunna legitimera avsteg från rättskällelärens normhierarki, som förvisso inte är helt entydig.¹⁶⁰ Mot bakgrund av att rättskällor enbart är *i princip bindande* framstår det emellertid som missvisande att, som Jareborg gör, uppställa ett kategoriskt krav på frånvaro av uttrycklig lagstiftning för konformitetsprincipens relevans för straffansvar på rättstillämpningsnivå. Som om konformitetsprincipen aldrig någonsin skulle kunna utgöra ett starkt motskäl (eventuellt bland flera) till grund för rättstillämparens tillskapande av en undantagsregel till en lagregel (i synnerhet en illa genomtänkt sådan), och som därmed hade inneburit ett avvikande från huvudregeln (lagregeln).¹⁶¹ Konformitetsprincipens skäl verkar ju uppfattas som typiskt sett starka, även i förhållande till skall-regler.¹⁶² Som HD har konstaterat bör det finnas vissa möjligheter för underrätterna att avvika från ett prejudikat om de anför *rimliga skäl* för en avvikelse.¹⁶³ För att rättstillämparen ska skapa en undantagsregel i strid mot uttrycklig lagstiftning krävs det emellertid starkare skäl än så. Frände menar exempelvis att det erfordras *starka argument* mot en tillämpning av ett visst straffbud om dess ordalydelse klart omfattar den aktuella gärningen.¹⁶⁴

Det framstår dock alltså som att Jareborg inte förordar att domstolar gör ett reduktionsslut med hänvisning till konformitetsprincipen, i egenskap av en självständig rättsprincip. Det vill säga avviker från klar lagtext, som innebär en inskränkning av lagregelns tillämpningsområde i strid mot ordalydelsen.¹⁶⁵ Även om lagen har en särställning som rättskälla, i synnerhet inom straffrätten, gäller faktiskt endast legalitetsprincipen till gärningspersonens nackdel. HD kan alltså inte tillskapa nya ansvarsgrundande undantagsregler, däremot kan HD skapa nya ansvarsbefriande undantagsregler, om tillräckligt starka skäl finns för det.¹⁶⁶

I praktiken är det emellertid ovanligt att det går att utläsa att domstolen har gjort ett reduktionsslut. Det är vanligare att domskälen formuleras som att domslutet har grundats på en tolkning av lagtextens ordalydelse utifrån någon lagtolkningsmetod, snarare än att domstolen ”erkänner” att en avvikelse från

¹⁵⁹ Jfr Dahlman (2010) s. 102–108.

¹⁶⁰ Peczenik (1990) s. 177 f; Jfr Dahlman (2010) s. 24.

¹⁶¹ Jfr Dryselius (2022) s. 39–43.

¹⁶² Ulväng (2009) s. 174; Jareborg (1969) s. 375.

¹⁶³ NJA 1994 s. 194.

¹⁶⁴ Frände (2012) s. 50.

¹⁶⁵ Jfr Munck (2014) s. 199.

¹⁶⁶ Jfr Frände (2012) s. 45 f; Se avsnitt 2.5.3 och 4.4.

en klar och tydlig lagregel har gjorts.¹⁶⁷ Att inte ett reduktionsslut kan göras till nackdel för en tilltalad framstår som självklart.¹⁶⁸ Det omvända är dock alltså inte lika självklart, även om det torde kräva en speciell situation för domarskapade undantagsregler på straffrättens område, i strid mot en ordalydelse. Här kan dock konformitetsprincipen som nämnts, åtminstone teoretiskt, komma in som ett starkt motskäl mot tillämpning av en klar och tydlig lagregel.

Även om ett öppet avvikande från uttrycklig lagstiftning, med stöd av konformitetsprincipen som ett starkt motskäl, i teorin inte är uteslutet, ligger det närmare till hands att tillämpa konformitetsprincipen som ett *tung argument* i ansvarsfrågan genom en ändamålstolkning (teleologisk lagtolkning) av en redan befintlig undantagsregel till ett straffbud, exempelvis en lagstadgad ansvarsfrihetsgrund i 24 kap. BrB. En teleologisk lagtolkning är i dessa sammanhang av särskild betydelse då vagt utformade rekvisit i en undantagsregel. Det gäller dock att hålla i minnet att den objektiva tolkningen (bokstavstolkningen) har en särställning inom straffrätten på grund av legalitetsprincipens krav.¹⁶⁹ Bokstavstolkning torde även ha en stark ställning gällande tolkningen av de befintliga straffrättsliga undantagsreglerna, om än kanske inte en lika stark ställning.¹⁷⁰ Vagt utformade rekvisit i undantagsregler tillika ansvarsfrihetsgrunder och ursäktande omständigheter, som *av annan orsak* för straffrättsvillfarelse i 24 kap. 9 § BrB och *svårligen kunde besinna sig* för excess i 24 kap. 6 § BrB utgör sådana exempel på vaga rekvisit i undantagsregler som kan aktualisera en tillämpning av konformitetsprincipen i lagtolkningen. Håll i minnet den avvägningen som i så fall behöver ske mot effektivitetsprincipen för tillämpning av konformitetsprincipen vid en tolkning av exempelvis straffrättsvillfarelseregeln. Effektivitetsprincipen är nämligen den princip som undantagsregeln om straffrättsvillfarelse i stor utsträckning präglas av.¹⁷¹

Dessa undantagsregler kan alltså, givetvis utifrån relevansen i det enskilda fallet, aktualisera en ändamålstolkning (teleologisk lagtolkningsmetod). Undantagsreglernas ordalydelse tolkas i ljuset av konformitetsprincipen som ett av straffrättssystemets grundläggande värden tillika grund för undantagsreglerna (objektiv teleologisk lagtolkning).¹⁷² Som Jareborg konstaterar kan nämligen nästan alla straffrättsliga ursäkter härledas från konformitetsprincipen.¹⁷³ Vägen till en ändamålstolkning av en vagt utformad undantagsregel kan även vara mer bunden i så måtto att vägen dit kan gå via en tolkning av ett förarbetsuttalande, som i mer eller mindre uttryckliga ordalag ger uttryck

¹⁶⁷ Jfr Lehrberg (2010) s. 119; Se dock t.ex. NJA 1993 s. 3 – Innehållandes ett tydligt reduktionsslut.

¹⁶⁸ Jfr Munck (2014) s. 200.

¹⁶⁹ Jfr Frände (2012) s. 49 f.

¹⁷⁰ Jfr Agge & Thornstedt (1984) s. 30.

¹⁷¹ Frände (2012) s. 177.

¹⁷² Jfr Lehrberg (2010) s. 196 ff.

¹⁷³ Jareborg (1992) s. 210.

för konformitesprincipen (subjektiv teleologisk lagtolkning).¹⁷⁴ Agge och Thornstedt anför att det, när hänsyn tas till förarbeten, rättspraxis och doktrin, är en viktig grundsats är att tolkningsresultatet blir i enlighet med den *rättspolitiska funktion* rättsreglerna har att fylla. Författarna menar dock att lagtolkning oftast inte är ett problem inom straffrätten, men att det ändå finns abstrakta och vaga lagrum som kan anpassas till olika förhållanden där hänsyn kan tas till lagstiftarens avsikter och lagregelns funktion.¹⁷⁵

En fördel med en objektiv teleologisk lagtolkningsmetod är att metoden kan tillgripas i helt oreglerade situationer – konformitetsprincipen behöver inte finna något stöd i förarbetena.¹⁷⁶ Fördelen med att uttryckligen åberopa konformitetsprincipen i den juridiska argumentationen som part eller ombud i ett brottmål är att konformitetsprincipen tillhör systemet. Om enbart systemexterna hjälpvetenskaper uttryckligen åberopas riskerar detta att uppfattas som att en svagare obunden eklektisk metod för att lösa målet föreslås, inom vilken ändamålsskäl utan förankring i några rättskällor (sakska) ofta även anses kunna anföras till stöd för en viss utgång.¹⁷⁷ I svåra fall där domarskötet spelar in ligger det således närmare till hands för domaren att hänga upp sin bedömning på en krok som tydligt tillhör rätten (auktoritetsskäl). Hjälpvetenskapernas sakska kan dock stärka de samlade skälen för att låta konformitetsprincipen få företräde framför en annan rättsprincip med ett annat värde i ett brottmål, och då alltså särskilt i svåra fall och där tillämpning av vaga rekvisit i undantagsregler aktualiseras. Det handlar följaktligen om att fylla konformitetsprincipen med meningsfullt innehåll och förstärka handlingsskäl för adressaten att följa konformitetsprincipen.¹⁷⁸

2.5.3 Domstolarnas praktiska användning av konformitetsprincipen

Ett annat sätt att se på gällande rätt är att titta på om konformitetsprincipen faktiskt tillämpas av domare (*prognoseorin*), något som förvisso inte är förenligt med vår ordning med regelstyre.¹⁷⁹ Om det inte finns en rättstillämpare som tillser att konformitetsprincipen faktiskt beaktas reduceras principen visserligen ändå ned till tomma ord, även om vi ropar att principen utgör gällande rätt.¹⁸⁰ Jag har enbart lyckats hitta 13 brottmålsdomar som innehåller en uttrycklig hänvisning till konformitetsprincipen i domskälen, varav nio från tingsrätterna, tre från hovrätterna och ett från HD som jag kommer att

¹⁷⁴ Jfr Lehrberg (2010) s. 196 ff; Se avsnitt 2.5.3.

¹⁷⁵ Agge & Thornstedt (1984) s. 30.

¹⁷⁶ Lehrberg (2010) s. 198.

¹⁷⁷ Jfr Lehrberg (2010) s. 198 ff.

¹⁷⁸ Jfr Peczenik (1995) s. 31.

¹⁷⁹ Jfr Victor (1977) s. 135 f och 177 ff; Dahlman (2010) s. 20 f.

¹⁸⁰ Jfr Jareborg (2001) s. 97.

redogöra för närmare nedan.¹⁸¹ Den låga hänvisningsfrekvensen är emellertid inte något unikt för konformitetsprincipen. Svenska domstolar hänvisar sällan till rättsprinciper i domskälen (till skillnad från exempelvis EU-domstolen).¹⁸²

I några av domarna ingår hänvisningarna till konformitetsprincipen inom ramen för domstolarnas bemötande av den tilltalades invändning om straffrättsvillfarelse, inklusive subsumtionsvillfarelse (även det hänförligt till tillfälle att kunna rätta sig efter lagen). Subsumtionsvillfarelse innebär att gärningspersonen missförstod eller var okunnig om den rättsliga klassificeringen av sin gärning. Domstolarna har i dessa mål hänvisat till en passus i *Kriminalrättens grunder*¹⁸³, som tycks ha blivit något av en standardformulering, där just skuldtäckningen av *taxitrafik* har aktualiserats flera gånger i hovrätterna.¹⁸⁴ Standardformuleringen i domskälen lyder att frågan om skuldtäckning måste avgöras från brottstyp till brottstyp med beaktande av vad som är rättspolitiskt motiverat, särskilt med hänsyn till konformitetsprincipens krav och rättstillämpningens effektivitet (effektivitetsprincipen).¹⁸⁵

Huvudregel är att subsumtionsvillfarelse är irrelevant för uppsåtstäckning av ett rekvisit. Det finns dock betydande undantag, inte minst då juridisk-tekniska termer har letat sig in i vardagsspråket, men där fått en något annan innebörd än den juridisk-tekniska innebörden. Exempelvis kan missförstånd eller okunnighet om den juridisk-tekniska innebörden av *äganderätt* utesluta uppsåt för stöld enligt 8 kap. 1 § BrB, om man felaktigt tror sig äga något (*vad annan tillhör*) och tillgriper egendomen med tillägnelseuppsåt.¹⁸⁶

I de refererade hovrättsdomarna ansågs inte rekvisitet *taxitrafik* i någon juridisk-teknisk innebörd behöva täckas med skuld, detta främst eftersom innebörden av den juridisk-tekniska termen i allt väsentligt ansågs överensstämma med hur *taxitrafik* används i vardagsspråket. Uppsåtet behövde därför, enligt hovrätterna, endast täcka de konkreta sakförhållandena som medför att *taxitrafik* bedrivits.¹⁸⁷

Det går dock inte att säga något allmänt om då subsumtionsvillfarelse är relevant. Det är just därför som en principavvägning behöver ske från brottstyp till brottstyp, det går bara att ge vissa exempel.¹⁸⁸ Detta är alltså ett exempel på en avvägning på rättstillämpningsnivå som görs mellan

¹⁸¹ Sökning på sökordet ”konformitetsprincipen” med sökfiltret ”rättspraxis” i rättsdatabasen JUNO. Sökningen omfattar domar mellan åren 1911 till 2024. Rättsfallen i JUNO inkluderar dock inte samtliga domar från underrätterna under hela denna period.

¹⁸² Peczenik (1995) s. 76.

¹⁸³ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 353 ff.

¹⁸⁴ Se t.ex. Svea hovrätt i mål nr B 9078-15; Svea hovrätt i mål nr B 2114-16.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 353 ff.

¹⁸⁷ Svea hovrätt i mål nr B 9078-15; Svea hovrätt i mål nr B 2114-16.

¹⁸⁸ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 355 f.

konformitetsprincipen och en motstående rättsprincip, med olika värden som båda existerar inom systemet, i ljuset av det inte är lagreglerat exakt vilka brottsrekvisit som ska vara täckta av skuld. Täckningsprincipen får helt enkelt specificeras i andra rättskällor efter en principavvägning (jfr *i frånvaron av uttrycklig lagstiftning*).¹⁸⁹

Två av dessa nio tingsrättsdomar kan få tjäna till att ytterligare illustrera konformitetsprincipens praktiska roll på rättstillämpningsnivå.¹⁹⁰

I den första tingsrättsdomen stod en taxichaufför åtalad för brott trafikförordningen och vållande till kroppsskada för att inte anpassat avståndet till en framförvarande bil som körde ut från en utfart framför den tilltalades bil. Genom den oaktsamheten vållade den tilltalade målsäganden tillika den tilltalades passagerare en kroppsskada. Den tilltalade förnekade brott och gjorde gällande att det inte fanns någon möjlighet att anpassa avståndet till framförvarande bil eftersom bilen plötsligt körde ut framför dennes bil.¹⁹¹

Tingsrätten konstaterade att ansvar för brott utgår från konformitetsprincipen som innebar att en person inte kunde anses ansvarig för ett brott om han eller hon inte har kunnat rätta sig efter lagen. Vilket enligt tingsrätten betydde att, om den tilltalades invändning om avsaknad av möjlighet att anpassa avståndet till framförvarande bil stämde, kunde inte den tilltalade lastas eftersom det i så fall varken funnits uppsåt eller oaktsamhet i straffrättslig mening. Tingsrätten fann det emellertid styrkt, mot bakgrund av att kollisionen inträffade ca 30-50 meter från utfarten, att den tilltalade måste ha haft möjlighet att bromsa in när den framförvarande bilen körde ut från utfarten framför den tilltalades bil. Därför ansåg tingsrätten att den tilltalade haft möjlighet att anpassa avståndet till framförvarande bil. Den tilltalade befanns därmed ha förfarit oaktsamt och dömdes för de båda brotten.¹⁹²

Tingsrätten nämnde ingenting om förmåga eller tillfälle att kunna rätta sig efter lagen. Den tilltalades invändning som tingsrätten prövade tog dock sikte på förmåga eftersom det rörde sig om en situation då gärningspersonen var oförmögen att kontrollera sitt beteende och därför inte kunde hjälpa lagöverträdelsen (hjälpöst tillstånd). Den underlåtna handlingen (anpassa avståndet till framförvarande bil) var helt enkelt omöjlig att utföra för den tilltalade. Även om Jareborg menar att denna subkategori till förmåga glider över i fall av frånvaro av tillfälle, är den, enligt Jareborg, inte rättsdogmatiskt är hänförlig till personligt ansvar utan till kravet på gärningskontroll, inom ramen för kravet på gärningsculpa för att en otillåten gärning ska anses föreligga.¹⁹³ I detta fall bestod den påstått bristande gärningskontrollen i att den erforderliga

¹⁸⁹ Se avsnitt 2.4.1.

¹⁹⁰ För urvalskriterier, se avsnitt 1.3.

¹⁹¹ Uddevalla tingsrätt i mål B 451-17

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Jareborg (2001) s. 303 f.

handlingen – hålla avstånd till framförvarande fordon – var omöjlig att utföra för den tilltalade.¹⁹⁴ Om tingsrätten skulle ha frikänt på grund av avsaknad av förmåga borde det därför ha skett på grund av avsaknad av gärningskontroll, som ju ska prövas före personligt ansvar (om Jareborgs modell ska följas). Tingsrätten tillämpade en hypotetisk kunde-användning i sin argumentation för att konstatera omedveten oaktsamhet: även om den tilltalade inte rent faktiskt hade förmåga att rätta sig efter lagen, så kunde den tilltalade ha haft tillfälle att rätta sig efter lagen om den tilltalade hade varit mer uppmärksam på trafiken och bromsat in, vilket den tilltalade borde ha gjort (kunde rimligtvis krävas) och hade förmåga och tillfälle att göra.¹⁹⁵

I den andra tingsrättsdomen stod en person åtalad för brott mot trafikförordningen för att under färd med en personbil ha överskridit en heldragen linje som skilde trafikriktningarna åt. Den tilltalade förnekade brott och gjorde gällande att det inte gick att se den heldragna linjen på grund av snö på vägen och att det dessutom var dålig sikt eftersom det snöade.¹⁹⁶

Tingsrätten betonade att det för straffansvar krävs att man haft möjlighet att följa lagen, och att detta följer av konformitetsprincipen. Tingsrätten kom, mot bakgrund av polismannens yttrande i målet, att det var utrett att både vägmarkeringar och trafikskyltar var väl synliga vid gärningstillfället. Detta menade tingsrätten innebära att den tilltalade hade haft möjlighet att följa lagen, i vart fall om den tilltalade hade varit mer uppmärksam. Därför menade tingsrätten att den tilltalade i vart fall måste ha varit oaktsam och följaktligen ska den tilltalade dömas för brottet.¹⁹⁷

Tingsrätten specificerade inte heller i detta mål om det rörde sig om förmåga eller tillfälle utan valde att använda den mindre använda formuleringen *möjlighet att följa lagen*. Vilket i målets kontext får anses innebära tillfälle att rätta sig efter lagen, i betydelsen okunnighet hos den tilltalade att denne gjorde något visst (körde över den heldragna linjen). Denna typ av frånvaro av tillfälle är, till skillnad från straffrättsvillfarelse (eller *egentlig rättsvillfarelse*), en uppsåtsrelevant villfarelse.¹⁹⁸

Det rör sig alltså om en så kallad *faktisk villfarelse* som rör fakta och inte någonting rättsligt, vilket innebär att en sedvanlig skuldprövning ska göras. Vilket även gjordes i målet. Tingsrätten tillämpade en hypotetisk kunde-användning för att konstatera omedveten oaktsamhet: även om den tilltalade var rent faktiskt var okunnig om att denne gjorde något visst (körde över den heldragna linjen) och därför inte kunde anses ha tillfälle att rätta sig efter lagen rent faktiskt, så kunde den tilltalade hypotetiskt ha fått tillfälle att rätta sig

¹⁹⁴ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 144.

¹⁹⁵ Jareborg (1969) s. 359 ff; Uddevalla tingsrätt i mål B 451-17.

¹⁹⁶ Stockholms tingsrätt i mål B 491-14.

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Jareborg (2001) s. 304.

efter lagen om denne hade varit mer uppmärksam på vägmarkeringarna och vägschilderna, vilket den tilltalade borde ha varit (kunde rimligtvis krävas), och hade förmåga och tillfälle att vara.¹⁹⁹

Nu går vi över till det såvitt jag känner till enda HD-avgörandet som uttryckligen har nämnt konformitetsprincipen. Prejudikatet belyser användningsområdet lagtolkning, som berördes i föregående avsnitt.

I NJA 2012 s. 564 stod en 17-åring åtalad för våldtäkt mot barn där målsäganden var 11–12 år gammal vid gärningstillfällena. Den tilltalade 17-åringen hade en allvarlig psykisk störning och bedömdes vara på ungefär samma mentala åldersnivå som målsäganden, det uppgavs att de vid gärningstillfällena lekt som ”två jämnåriga barn”. Enligt det rättspsykiatriska utlåtandet saknade den tilltalade förmåga att inse gärningarnas straffrättsliga innebörd och innebörden av begreppet samlag. Rättsfrågan i HD var huruvida undantagsregeln om straffrättsvillfarelse skulle tillämpas. HD:s majoritet besvarade frågan nekande.²⁰⁰ Minoriteten i HD gjorde dock en annan tolkning av 24 kap. 9 § BrB jämfört med majoriteten, till förmån för den tilltalade.²⁰¹ En undantagsregel som i förarbetena beskrivs ska tillämpas restriktivt på grund av att kravet på aktsamhet hos individer att känna till lagen anses måste ställas högt på grund av effektivitetsskäl. Effektivitetsprincipen har här som nämnts fått stort genomslag i avvägningen på lagstiftningsnivå. Detta har skett på bekostnad av konformitetsprincipens genomslag.²⁰²

Minoriteten ansåg att det alternativa rekvisitetet *av annan orsak* inte kunde inskränkas till de fall som tas upp i förarbetena, utan kunde även avse andra fall där straffansvar skulle framstå som ”orimligt”. För att fylla den vaga termen orimligt med innehåll hänvisade minoriteten till ett förarbetsuttalande om att rättsordningen inte kan förlora i auktoritet på att den talar om att den avstår från att behandla medborgarna på ett orättfärdigt sätt. Uttalandet torde, enligt minoriteten, bygga på konformitetsprincipen.²⁰³ Minoriteten ansåg därför att det skulle vara orimligt att lasta den tilltalade, som hade en allvarlig psykisk störning, för att han inte kände till att hans handlande var straffbelagt. Den tilltalades *tillfälle* att inse gärningens straffrättsliga innebörd var kraftigt begränsad på grund av *nedsett ansvarsförmåga*, och följaktligen var den tilltalades straffrättsvillfarelse *uppenbart ursäktlig* enligt minoriteten, som överröstades i ansvarsfrågan.²⁰⁴

Minoriteten anknöt, utan att nämna det, väl till Jareborgs uttalanden om konformitetsprincipen i doktrinen när minoriteten talade i termer av orimlighet och orättfärdighet. Det vill säga att strafflagen formuleras för människor med

¹⁹⁹ Jareborg (1969) s. 359 ff; Stockholms tingsrätt i mål B 491-14.

²⁰⁰ NJA 2012 s. 564 p. 1–2 och 4.

²⁰¹ NJA 2012 s. 564 p. 17-21.

²⁰² Prop. 1993/94:130 s. 74.

²⁰³ NJA 2012 s. 564 p. 17-21.

²⁰⁴ NJA 2012 s. 564 p. 17-21.

normal kapacitet och det hade varit poänglöst att kräva det omöjliga och konformitetsprincipen som en etisk princip: det hade varit omoraliskt att straffa den som inte har kunde rätta sig efter lagen.²⁰⁵ Det är även intressant att notera hur väl Jareborgs uttalanden gällande konformitetsprincipens relevans på rättstillämpningsnivå (ibland ett tung argument i frånvaro av uttrycklig lagstiftning) överensstämde med minoritetens lagtolkning av det alternativa rekvisitet *av annan orsak*. Det bedömdes alltså m.a.o. finnas en öppning för konformitetsprincipen som ett tungt argument på grund av frånvaron av uttrycklig lagstiftning (eller åtminstone frånvaro av klar och tydlig lagstiftning). HD:s minoritet tillämpade helt enkelt en subjektiv teleologisk lagtolkning av undantagsregelns vaga rekvisit.²⁰⁶

Det kan tilläggas att vissa underrätter förvisso har tolkat uttalanden från HD:s majoritet som att det inte är *helt uteslutet* att ansvarsfrihet på grund av straffrättsvillfarelse hänförligt till en persons bristande (ansvars)förmåga att förstå att en gärning är olaglig, men att detta utrymme är *mycket begränsat* och att det i regel bör finnas någon koppling till de typfall som lagstiftaren haft i åtanke.²⁰⁷ Där var HD:s minoritet alltså mer villigt inställda till att gå utanför typfallen.

Regeln HD:s minoritet skapade kan tillskrivas ett svagt rättskällevärde.²⁰⁸ Denna regel ger ett visst stöd till en ökad relevans för en ändamålstolkning (subjektiv teleologisk lagtolkningsmetod) utifrån undantagsregelns (straffrättsvillfarelse) ordalydelse (*av annan orsak*) som bygger på ett förarbetsuttalandet om orättfärdighet, som HD:s minoritet alltså ansåg bygga på konformitetsprincipen. Det hade dock lika gärna gått att tolka ordalydelsen i ljuset av konformitetsprincipen som en av rättsordningens grundläggande värden och en av värdena för regleringen om straffrättsvillfarelse, utan hänvisning till förarbetena (objektiv teleologisk tolkning). Det fanns dock uppenbarligen en vilja hos HD:s minoritet att hänga upp lagtolkningen på en krok i förarbetena.²⁰⁹ Avvägningen i det konkreta fallet sker då mot effektivitetsprincipen, ett värde som i sammanhanget, som tidigare nämnts, gör sig starkt gällande (men som inte är fullständigt ogenomträngligt).

2.6 Inte följa respektive överträda konformitetsprincipen

Som redan har framhållits menar Jareborg att rättsprinciper inte nödvändigtvis att *överträds* om de inte *följs*. Straffansvarsutredningen slog på temat fast att konformitetsprincipen inte bara förutsätter att kravet på uppsåt eller

²⁰⁵ Jareborg (2001) s. 302 ff.

²⁰⁶ NJA 2012 s. 564 p. 17-21; Jareborg (2001) s. 302 ff.

²⁰⁷ Malmö tingsrätts dom i mål B 8435-15.

²⁰⁸ Sandgren (2021) s. 48.

²⁰⁹ Jfr Lehrberg (2010) s. 198 ff.

oaktsamhet bör upprätthållas *mera allmänt*, utan att detta krav faktiskt *bör gälla fullt ut*. Straffansvarsutredningens slutsatser överensstämmer med det som tidigare har nämnts om bör-reglernas natur och Jareborgs syn på då avsteg görs från konformitetsprincipen. Innebär detta att konformitetsprincipen *inte följs* om principen inte respekteras *fullt ut*?²¹⁰ En sådan slutsats finner till synes stöd i Jareborg uttalande om att *delvis åsidosätta*: konformitetsprincipen bör inte åsidosättas utan mycket goda skäl, och då *inte principen i sin helhet*, utan ett åsidosättande ska i så fall ske i form av *preciserade undantag*.²¹¹

En kollision mellan rättsprinciper har en annan karaktär än regelkollisioner. Peczenik menar att det är ovanligt att två principer inte *i någon mån* kan följas samtidigt. I avvägningen mellan två oförenliga principer innehållandes motstående värden eller mål kan resultatet bli att ena principen beaktas mer än den andra. Exempelvis respekt för outvecklad ansvarsförmåga i ansvars- och påföljdsfrågan (konformitetsprincipen) i konflikt med effektivitetsprincipen – intresset av att döma barn under 15 år till ansvar för att ingripa mot en kriminell livsstil tidigt och försvåra för gängens rekrytering.²¹² Detta medför att principen som beaktas mer *följs mer* och att den oförenliga principen därigenom *följs mindre*. Följande av en rättsprincip befinner sig således på ett kontinuum – det rör sig om kommunicerande kärlet där den aktuella motprincipen utgör det andra kärlet.²¹³

Den potentiellt oöverstigliga frågan är dock vad som krävs för att konformitetsprincipen ska *överträdas*, något jag tolkar vara att *inte i någon mån följas* eller *i sin helhet åsidosätts*. Drar konformitetsprincipen några röda linjer där det finns flagranta fall som uppenbart konstituerar *överträdelse*? I Linda Grönings recension av Martinssons avhandling om straffrättsvillfarelse gjorde Gröning följande anmärkningar om konformitetsprincipens gränser.

”[...] Frågan är då hur långt författaren menar att effektivitetshänsyn kan göras gällande. Om man ska utgå från författarens resonemang om konformitetsprincipen i kapitel 2, så verkar det i vart fall finnas vissa gränser. Det är emellertid inte klart var författaren menar att dessa går.”²¹⁴

Jareborg verkar alltså uppställa en distinktion mellan att *inte följa* och *överträda* en rättsprinciper. Jareborgs exakta formulering ser ut på följande vis.

²¹⁰ SOU 1996:185 s. 51; Jareborg (2011) s. 83 f.

²¹¹ Jareborg (1969) s. 375.

²¹² Dir. 2023:112 s. 7.

²¹³ Peczenik (1990) s. 89 och s. 176.

²¹⁴ Gröning (2016/2017) s. 510. Min kursivering.

”[...] En rättsprincip är således en rättsregel som inte nödvändigtvis överträds om man inte följer den. Det normala är att rättsprinciper är delvis oförenliga.”²¹⁵

Om en sådan distinktion ska göras uppstår naturligtvis gränsdragningsproblem mellan att *i någon mån* inte följa konformitetsprincipen på grund av ett i och för sig godtagbart motskäl till grund för ett preciserat undantag, och att *överträda* konformitetsprincipen (i sin helhet åsidosätta).

Ulväng menar att principernas normativa legitimitet inte behöver påverkas på ett beaktansvärt sätt av att vissa avsteg från principen sker på regelnivå. Undantaget blir som nämnts inte en del av principen – principen modifieras eller kompletteras inte. Samtidigt menar Ulväng att principerna ändå kan försvagas och undergrävas om undantagen blir för många och när dessa undantag inte bygger på *goda* eller ens *accepterade skäl*.²¹⁶

²¹⁵ Jareborg (2011) s. 84.

²¹⁶ Ulväng (2009) s. 258.

3 Hjälpvetenskapernas betydelse för den straffrättsliga hanteringen av unga lagöverträdare

3.1 Hjälpvetenskapernas rättsliga relevans

Vid sidan av *större sanktionskänslighet* och att det finns anledning att se på ungdomars brottslighet med *större tolerans* lyfter Zila och Jareborg upp *outvecklade ansvarsförmåga* som en grund för särbehandlingen av unga lagöverträdare, straffmyndighetsåldern inbegripen. Författarna framhåller bland annat att det finns en biologisk grund bakom den gällande straffmyndighetsåldern och att ungdomar har en bristande självkontroll och förmåga att motstå gruptryck.²¹⁷

Kunskapen om utvecklade respektive nedsatt ansvarsförmåga behöver komma någonstans ifrån. Insikter från hjälpvetenskaperna kan, utöver att ge stöd för prejudikatskapande,²¹⁸ även få relevans för skuldprövningen i underätterna. Detta genom att de allmänna erfarenhetssatserna konstrueras och anpassas till den enskilda individens speciella ansvarsförmåga i bevisvärderingen av skuld, utifrån belagda och säkerställda forskningsresultat.²¹⁹ Risken med att domstolar inte beaktar hjälpvetenskaperna i skuldprövningen blir en avsaknad av subjektiva hållpunkter och ett överdrivet fokus på den fysiska gärningen, vilket kan leda till att den *äka skulden* och därmed det *äka klandret* blir perifert.²²⁰

Kunskapen från hjälpvetenskaperna kan komma från domarens allmänna erfarenhetssatser i skuldprövningen eller från särskilda erfarenhetssatser, som tillförs målet av sakkunniga, till stöd för skuldprövningen. Särskilda erfarenhetssatser kan dock omvandlas till allmänna med tiden, och gränserna för de allmänna erfarenhetssatserna är inte otvetydiga. Det finns förstås en risk för att allmänna erfarenhetssatser kopplade till vetenskaper till grund för skuldprövningar är ostyrkta och oriktiga i avsaknad av utlåtanden från sakkunniga.²²¹ Som Bennet har konstaterat tillmäts rättspsykiatriska utlåtanden om den tilltalades förmåga att förstå och kontrollera sitt handlande stor betydelse

²¹⁷ Zila och Jareborg (2022) s. 157.

²¹⁸ Se avsnitt 4.4.

²¹⁹ Jfr Nordlöf (2023) s. 234.

²²⁰ Jfr Bennet (2022a) s. 81 f.

²²¹ Jfr Heuman (2005/2006) s. 769 f.

vid skuldprövningen. Domstolarna finner mycket sällan skäl att frångå utlåtandena.²²²

Förarbetena till rättegångsbalken 35 kap. 1 § RB om fri bevisvärdering föreskriver visserligen att ”i den mån dessa [allmänna] erfarenhetssatser falla utom området för allmän bildning och livserfarenhet, bör domaren icke lita endast på sin egen sakkunskap”.²²³ I den utsträckning vetenskapliga rön från hjälpvetenskaperna *inte* kan klassificeras som allmänna erfarenhetssatser enligt detta snart hundra år gamla förarbetsuttalande, torde domare ändå få beakta hjälpvetenskaperna i skuldprövningen utan inblandning av sakkunniga om de är tillräckligt säkerställda och belagda. Detta eftersom forskningsrönen från hjälpvetenskaperna kan bidra till att göra skuldprövningen mer rättssäker. Hjälpvetenskapernas landvinningar är mycket större, säkrare och mer lättillgängliga nu än för snart hundra år sedan. Regleringen i RB bygger ju just på grunduppfattningen om att bevisvärderingen ska göras så säker som det bara går. Att då bortse från kritiska insikter från hjälpvetenskaperna som skulle kunna förhöja besluts kvalitén i exempelvis ungdomsmål hade stridit mot RB:s syfte.²²⁴

Beträffande konformitetsprincipen i egenskap av en rättspolitisk princip och på rättstillämpningsnivå som framförallt en rättsprincip som kan vara viktig vid lagtolkning, är det även intressant att vända sig till kriminologi, neurovetenskap och utvecklingspsykologi för att fylla konformitetsprincipen med ett meningsfullt innehåll för att korrekt kunna vikta (de typiskt sett från början redan tunga) skälen mot de konkurrerande motprincipernas skäl i principavvägningarna.²²⁵

3.2 Självkontroll inom kriminologin

Michael R. Gottfredson och Travis Hirschi utvecklade självkontrollteorin som utgör en s.k. *generell teori om brott*, vilket innebär att teorin gör anspråk på att förklara all brottslighet. Självkontrollteorin är en teori som härrör från det *individualistiska synsättet* inom kriminologisk teoribildning; brottslighet kan förklaras genom erforderlig kunskap om brottslingens person inhämtas. Det finns stöd i åtskilliga studier för att bristande självkontroll har samband med brottslighet. Jonas Ring beskriver dessutom självkontrollteorin som inflytelserik på området ungdomsbrottslighet.²²⁶ I linje med detta menar Laurence Steinberg att de flesta ungdomsbrott är just impulsåd.²²⁷ Unga

²²² Bennet (2020) s. 409 ff.

²²³ SOU 1938:44, del 2 s. 378.

²²⁴ Jfr Heuman (2005/2006) s. 774.

²²⁵ Se avsnitt 2.5.

²²⁶ Ring (2022) s. 165 f.

²²⁷ Steinberg (2017) s. 413.

lagöverträdare beskrivs vara en sådan grupp som ofta har svårt att skjuta upp sin behovstillfredsställelse.²²⁸

Som Sarnecki och Carlsson konstaterar går det dock inte att svara på frågan om vilken av alla åtskilliga kriminologiska teorier om brottslighetens orsaker som ”har rätt”. Enligt självkontrollteorin beror *all* brottslighet på bristande självkontroll hos de brottsliga individerna.²²⁹ Samtidigt anses inte sällan att det *individualistiska synsättet* och det *strukturella synsättet* (exempelvis arbetsmarknad, utbildningssystem, tillfällesstrukturer och samhällets syn på brottslighet) *båda tillsammans* kan förklara brottslighet.²³⁰

Bristande självkontroll innebär en bristande förmåga att fästa avseende vid konsekvenserna och långsiktiga negativa effekter av sina gärningar. Denna bristande självkontroll beskrivs främst orsakas av individens bristfälliga uppfostran, men även andra svårigheter under uppväxten kan få betydelse, inte minst skolproblem (även om skolproblem kan anses vara en följd av just bristande självkontroll). Den bristande självkontrollen kan därtill orsakas av hjärnskador och neuropsykiatriska störningar.²³¹ Familjens uppfostran spelar en central roll för att motverka brottslighet enligt självkontrollteorin. Den yttre kontrollen utanför individen och den inre kontrollen inuti individen samverkar följaktligen.²³² Några karaktäristiska egenskaper hos personer med låg självkontroll är kortsiktighet, icke-verbal, fysisk, risktagande, impulsivitet och okänslighet. Personer med låg självkontroll söker sig därför oftare till snabb behovstillfredsställelse.²³³

Det finns ytterligare tänkbara omständigheter som skulle kunna försämra självkontrollen. De testosteronförändringar pojkar genomgår har exempelvis visat sig öka risken för utåtagerande och aggression.²³⁴ En studie från Brå visar att fyra av tio gärningspersoner som har utövat dödligt våld i perioden 2006–2017 hade fått psykiatrisk vård eller hämtat ut läkemedel mot psykisk ohälsa under året före brottet. Opioider som Tramadol förekommer i ganska stor utsträckning bland gärningspersoner vid dödligt våld, och liknande preparat har kopplats till en försvagad självkontroll med ökad risk att begå dödligt våld. Den låga självkontrollen i sig beskrivs dock även kunna leda till just droganvändning.²³⁵ Det uppkommer inte sällan ”hönan eller ägget-resonemang” i diskursen om självkontrollteorin. Andra variabler som kan framstå som självständiga riskfaktorer för brottslighet anses i själva verket, enligt självkontrollteorin, härröra från just den låga självkontrollen etablerad i

²²⁸ Sarnecki & Carlsson (2021) s. 36.

²²⁹ Sarnecki & Carlsson (2021) s. 151; Sarnecki & Carlsson (2020) s. 238 f och s. 247.

²³⁰ Se t.ex. Nilsson & Bäckman (2022) s. 268.

²³¹ Sarnecki & Carlsson (2021) s. 151; Sarnecki & Carlsson (2020) s. 238 f och s. 247.

²³² Sarnecki & Carlsson (2021) s. 178; Sarnecki & Carlsson (2020) s. 314 f.

²³³ Ring (2022) s. 168 f.

²³⁴ Carlsson & Sivertsson (2022) s. 237.

²³⁵ Brå 2020:7 s. 37 och s. 61; Ring (2022) s. 169.

barndomen. Den bristande självkontrollen är således, enligt Gottfredson och Hirschi, den centrala kausala faktorn till brott.²³⁶

Ring har genomfört en studie innefattande 5826 elever i nionde klass (15–16 år) i Sverige. I studien undersöktes olika variabler kopplade till kriminologiska teorier om brott utifrån elevernas enkätsvar. Resultaten beskrivs ge stöd åt antagandet att stark självkontroll minskar risken för brott. Hirschis teori om sociala band vinner även stöd, där föräldratillsyn lyfts fram som en viktig aspekt.²³⁷ Det är intressant att lägga denna studie bredvid Brå:s intervjustudie *Skjutningar i kriminella miljöer* där 21 personer som har varit aktiva i den kriminella miljön intervjuades. I studien konstaterades att ett återkommande tema hos intervjupersonerna var svag anknytning till familj och skola, där många beskrev att de hade spenderat mycket tid utan uppsikt från vuxna (jfr samverkan mellan den yttre och inre kontrollen, där bristfällig uppfostran ses som en central orsak till bristande självkontroll enligt självkontrollteorin).²³⁸

3.3 Neurovetenskap och utvecklingspsykologi

Hjärnans olika delar mognar olika snabbt. Sist av allt mognar hjärnbarken i pannloben (prefrontala cortex). Det går inte att fastslå exakt i vilken ålder hjärnbarken eller någon annan del av hjärnan har mognat färdigt och det finns dessutom skillnader på individnivå. Generellt planas dock hjärnbarkens utvecklingskurva inte ut ordentligt före 25 års ålder – den åldern som brukar anges som slutpunkten för hjärnans utveckling.²³⁹

Mognadsgraden av prefrontala cortex påverkar förmågan till självkontroll, planering, konsekvenstänkande och förmågan att motstå gruppptryck.²⁴⁰ Att prefrontala cortex är den del av hjärnan som blir färdigutvecklad sist för med sig vissa vidare implikationer. Det limbiska systemet är den del av hjärnan som påverkar hanteringen av känslor av välbehag samt obehag och som påverkar hanteringen av social information. Det limbiska systemet benämns ibland som ”känslöhjärnan” och utvecklas snabbt kring puberteten och påverkar ungdomar till att söka spänning, bekräftelse och belöningar.²⁴¹

Det limbiska systemet utvecklas alltså färdigt snabbare relativt till prefrontala cortex – känslorna träder fram snabbare än förnuftet. Detta gap mellan utvecklingskurvorna leder till en obalans. Något som beskrivs som en av anledningarna till riskbeteende och annan beteendeproblematik hos ungdomar. I den tidiga tonåren kring då puberteten tar fart ökar utsöndringen av

²³⁶ Carlsson & Sivertsson (2022) s. 241.

²³⁷ Ring (2022) s. 191 f.

²³⁸ Brå 2019:3 s. 6, s. 19 och s. 24 f.

²³⁹ Klingberg (2011) s. 31 ff; Hwang & Nilsson (2019) s. 317.

²⁴⁰ SOU 2018:85 s. 186 f.

²⁴¹ Hwang & Nilsson (2019) s. 316 f; SOU 2018:85 s. 185 ff.

signalsubstansen dopamin i det limbiska systemet. Ett faktum som bidrar till att ungdomar under den tidigare tonåren är mer känslösamma, stresskänsliga och mer benägna att ägna sig åt belönings- och sensationssökande.²⁴²

Dessa dramatiska händelser i det limbiska systemet med start runt den tidiga tonåren tillsammans med den underutvecklade prefrontala cortex under ungdomsåren samverkar alltså och skapar en sorts *perfect storm* som påverkar ungdomars förmåga att rätta sig efter lagen negativt. Mot den bakgrunden har det framförts teorier om att tonåringars hjärnor är starkare drivna av känslor, snarare än prefrontal kontroll.²⁴³ Före ungdomsåren är barn typiskt sett impulsiva, även om de inte är lika sensationssökande som i mitten av ungdomsåren (runt 15 år). Förmågan hos barn och ungdomar under 15 år att medvetet anpassa sina tankar, känslor och handlingar för att nå ett planerat mål beskrivs dock vara låg och utvecklas gradvis genom ungdomsåren och in i de tidiga vuxenåren.²⁴⁴

De nämnda egenskaperna och utvecklingen kopplade till prefrontala cortex och det limbiska systemet (psykosociala faktorer) ska hållas isär från de strikt kognitiva beslutsförmågorna (de kognitiva faktorerna) som utvecklas färdigt så tidigt som omkring 16 års ålder. De kognitiva beslutsförmågorna som åsyftas är specifikt induktivt och deduktivt tänkande samt identifiering av risker och fördelar av ett visst beteende. Ungdomar under 16 år har typiskt sett en betydligt sämre förmåga att fullt förstå det omedelbara allvaret av deras gärningar jämfört med ungdomar och vuxna över 16 år. De strikt kognitiva beslutsförmågorna handlar alltså om abstrakt och logiskt tänkande (intellektuell mognad).²⁴⁵

Både de kognitiva beslutsförmågorna och de psykosociala faktorerna samverkar dock vid beslutsfattande och bör ses tillsammans som en helhet. Den psykosociala mognaden är som nämnts inte färdig förrän runt 25 års ålder, även om det limbiska systemet utvecklas snabbare än prefrontala cortex. Detta innebär att unga lagöverträdare vid 16 års ålder visserligen teoretiskt sett kan fullt ut kan tänka abstrakt och bedöma risker och fördelar med ett beslut – men de är fortfarande mer benägna att falla offer för gruppsyck, bristande självkontroll, känslöpåslag, belönings- och sensationslystnad, tunnelseende och ointresse för påföljder.²⁴⁶ Allt kopplat till de dramatiska förändringarna i aktivitet i det limbiska systemet från tonåren och framåt i samverkan med underutvecklad prefrontala cortex. Sammanfattningsvis: en bristande psykosocial mognad. Det är alltså inte förrän runt 25 års ålder som människor kan

²⁴² Hwang & Nilsson (2019) s. 317 f och s. 329; Casey, Getz & Galvan (2008) s. 62–77.

²⁴³ Klingberg (2011) s. 44.

²⁴⁴ Steinberg (2017) s. 410–420.

²⁴⁵ Corrado & Mathesius (2014) s. 141–163.

²⁴⁶ Ibid., s. 141–163.

anses vara fullt utrustade med en komplett förmåga till självkontroll samt komplett förmåga att göra moraliska bedömningar.²⁴⁷

I en studie undersöktes hur pass framåtblickande individer är i sitt tänkande i åldersspannet 10–30 år. Studiens resultat indikerade att åldersperioden 13–16 år var särskilt viktig för utvecklingen av förmågan att skjuta upp omedelbara belöningar till förmån för större senare belöningar, en förmåga som ofta kopplas till självkontroll. I studiens enkätundersökning beskrev ungdomarna i åldersgruppen under 16 år sig själva som mindre bekymrade över framtiden och mindre benägna att kunna förutsäga konsekvenserna av deras beslut, jämfört med personer 16 år eller äldre. Dessa fynd tycks forskarna främst ha kopplat till känslomässiga påslag i det limbiska systemet, snarare än bristande utveckling av prefrontala cortex.²⁴⁸

I en annan studie grundad på en stor enkätundersökning undersöktes bland annat emotionell motståndskraft hos ungdomar mellan 12–19 år, ett relativt brett begrepp som författarna ansåg bland annat inkludera stresshantering samt impulshanteringsförmåga. Studien gav stöd för att pojkars emotionella motståndskraft ökade genom hela perioden 12–19 år, men motståndskraften var under snabbast utveckling under åren 12–15. Flickor uppvisade däremot ingen ökning av emotionell motståndskraft mellan 12–15 år, för att sedan öka i snabb takt upp till 19 års ålder. En potentiell felkälla som lyfts fram i studien är att pojkar i större utsträckning tenderar att överskatta sin självrapporterade känslomässiga intelligens.²⁴⁹

I en tredje studie observerades ungdomars utveckling av självkontroll i åldersgruppen 12–17 år över tid. Författarna kom fram till att även om självkontrollen enligt resultaten genomsnittligen gick upp under perioden 12–17 år, var skillnaderna i mellan individerna ganska stora både vad gäller startpunkten och utvecklingskurvan för självkontrollen över tid. Studien gav därtill stöd för att självkontrollen hos individens kamrater, kamraternas brottslighet och föräldrarnas utövande av social kontroll, samtliga var för sig väsentligen bidrar till inom-individuella skillnader i självkontroll över tid och mellan-individuella skillnader i självkontroll.²⁵⁰

En fjärde intressant studie som har genomförts av en rad forskare från runt om i världen, däribland Steinberg och en forskare från Sverige. Studien är undersökte både kognitiv beslutsförmåga och psykosocial mognad hos 5 227 individer från elva länder mellan 10–30 år. Skillnader mellan länder i både kognitiv beslutsförmåga och psykosocial mognad indikerades och ytterligare

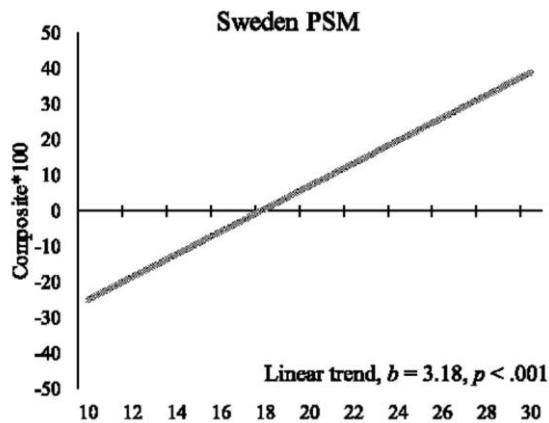
²⁴⁷ Corrado & Mathesius (2014) s. 141–163.

²⁴⁸ Steinberg m.fl. (2009) s. 28–44.

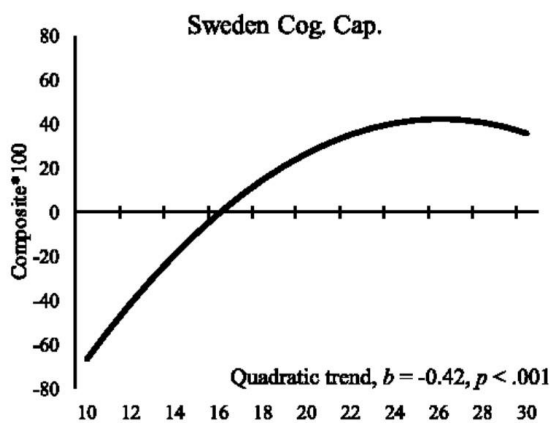
²⁴⁹ Feraco & Meneghetti (2023) s. 118.

²⁵⁰ Meldrum, Young & Weerman (2012) s. 452–462.

stöd för gapet mellan kognitiv beslutsförmåga och psykosocial mognad hittades. Av särskilt intresse är att lyfta fram resultaten från Sverige.

Figur 1. Linjärt åldersmönster för psykosocial mognad för Sverige i åldrarna 10–30 år.

Figur 2. Kvadratisk åldersmönster för kognitiv beslutsförmåga för Sverige i åldrarna 10–30 år.

Undersökningens aggregerade data från samtliga elva länder stämmer väl överens studiens hypotes och med det som tidigare nämnts om att kognitiv beslutsförmåga utvecklas färdigt vid 16 års ålder och att den psykosociala mognaden utvecklas vidare upp mot 25 år och eventuellt vidare upp till 30 år. Det är mot den bakgrunden förstas intressant att notera att den svenska utvecklingskurvan tycks toppas först runt 25 års ålder även när det kommer till kognitiv beslutsförmåga. Det går dock inte att dra några säkra slutsatser om de enskilda länderna i studien, även om det kan ge en fingervisning. Det är även intressant att notera de stora skillnaderna i psykosocial mognad och särskilt i kognitiv beslutsförmåga mellan åldrarna 12 till 15 år, något som även den aggregerade datan visade.²⁵¹

²⁵¹ Icenogle m.fl. (2019 s. 69–85).

4 Straffrättslig skuld hos unga lagöverträdare

4.1 Skuldprövningen

Vissa menar att det egentligen inte går att bevisa skuld, att det rör sig om privata händelser där individen har kunskapsmonopol och att skuld därför aldrig riktigt kan bli synligt.²⁵² I den individualistiska ideologin som genomsyrar den moderna straffrätten beskrivs brottssubjektet emellertid vara en abstraktion, där det jag väljer att benämna som den *egentliga skulden* i fysikalisk mening åsidosätts.²⁵³ Sverker Jönsson beskriver det som individens *inre kontinuitet* och *identitet* förutsätts motsvara den *kroppsliga kontinuiteten* som vi kan observera med våra sinnen.²⁵⁴

Utgångspunkten vid en skuldprövning är alltså att mänskligt handlande är rationellt och att man kan dra långtgående slutsatser om en persons mentala inställning vid gärningstillfället utifrån en samlad bedömning av hur ett händelseförlopp har gestaltat sig. Detta inbegriper den tilltalades återberättande av gärningen, vittnesmål, kunskap från allmänna erfarenhetssatser och sannolikhetsbedömningar. Precis som vid bevisprövningen av gärningsrekvisit, kan rimligt tvivel beträffande skuld undanröjas av att alternativhypoteser angående skuld bedöms ohållbara.²⁵⁵ Beviskravet för skuld är densamma som för brottmål i allmänhet, det vill säga den höga ribban *utom rimligt tvivel*.²⁵⁶

Strahl skriver att handlingen *i viss mån* ger upplysning om uppsåtet och att det mycket ofta måste bli så att den tilltalades handling får *tala för sig själv*.²⁵⁷ Frände framhåller att vår uppfattning om den normala människan starkt präglas av tesen om det rationella handlandet – vi handlar utifrån vissa skäl som kan förklara gärningarna.²⁵⁸ Genom att förutsätta att en handling utgör en kombination av kroppsliga rörelser och mental inställning, kan individens mentala inställning avläsas genom att studera den fysiska handlingen. En handling ses följaktligen inte som isolerat från det mentala – en ”handling” är istället ett *socialt begrepp*.²⁵⁹ Viljeteori har ersatts med handlingsteori och ett socialt gärningsbegrepp.²⁶⁰

²⁵² Jfr Jareborg (2001) s. 308 f.

²⁵³ Jfr avsnitt 2.2.

²⁵⁴ Jönsson (2004) s. 46.

²⁵⁵ Jareborg (2001) s. 308.

²⁵⁶ NJA 2020 s. 169.

²⁵⁷ Strahl (1976) s. 128 f.

²⁵⁸ Frände (2012) s. 111.

²⁵⁹ Ulväng (2016) s. 242 f.

²⁶⁰ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 294 f.

Rättsläget är dock mer komplicerat. Prejudikaten NJA 2004 s. 479 och NJA 2009 s. 149 ger stöd åt att femtonåringar på grund av bristande personlighetsutveckling och erfarenhet kan påverka skuldprövningen på ett avgörande sätt (*outvecklade ansvarsförmåga*).²⁶¹ Likaså finns det fall då psykisk störning (som inte behöver vara allvarlig) blivit avgörande i HD:s skuldprövning (*ned-satt ansvarsförmåga*).²⁶²

Även om uppsåt i grunden är ett juridiskt-tekniskt begrepp, innehåller uppsåtskonstruktionen såväl *normativa* som *empiriska* aspekter. Frände framhåller att den normativa delen kommer från rättskällorna och den empiriska från allmänt språkbruk och insikter från andra vetenskaper.²⁶³ Ett mer nyanserat sätt att beskriva skuldprövningen är att själva skuldkravet visserligen i stor utsträckning är subjektiverad, det vill säga har sin grund i individens faktiska mentala eller psykologiska förståelse eller attityd, men det existerar en påtaglig ram av praktiska och normativa begränsningar med objektiverade hållpunkter, som omgärdar skuldprövningen av om det allmänna skuldkravet är uppfyllt i ett brottmål. Dessa normativa begränsningar har sin grund i det sociala gärningsbegreppet, där yttre omständigheterna kring gärningen samt generaliseringar om hur människor i allmänhet uppfattar och förstår omvärlden antas ge information om individens mentala inställning. Som Bennet konstaterar vore det omöjligt att bevisa uppsåt och pröva den tilltalades invändningar om skuld om inte dessa normativa begränsningar existerade.²⁶⁴

I enlighet med de normativa begränsningarna framhöll HD i NJA 2016 s. 763 att man bör kunna se till de *yttre omständigheterna vid gärningen* för att kunna dra slutsatser om gärningspersonens inställning. HD gav några exempel på sådana yttre omständigheter tillika bevisfakta som kan ge stöd för bevisemat uppsåt, såsom *hänsynslöshet, upprörd sinnesstämning* och *eget intresse i gärningen*. HD underströk dock att de faktorer som kan vara av betydelse kan växla beroende på omständigheterna i det enskilda fallet.²⁶⁵ Vidare har HD i NJA 2011 s. 563 uttryckt att en utgångspunkt i uppsåtsbedömningen, särskilt vid angrepp på person, utgörs av *vilken effekt ett angreppssätt typiskt sett är ägnat att orsaka*. Ett knivhugg mot halsen talar därför enligt HD *starkt* för att det har förelegat uppsåt att döda.²⁶⁶ Sammantaget utgår domstolar från att det går att utläsa vad en person har trott och avsett genom att se till de yttre omständigheterna kring gärningen – detta bildar åtminstone en *stark utgångspunkt* i skuldprövningen.

En risk med att inte beakta den tilltalades individuella ansvarsförmåga och inte tillämpa skraddarsydda erfarenhetssatser i förhållande till denne, utan i stället fokusera på avsikter och yttre omständigheter kring gärningen, är

²⁶¹ Se avsnitt 4.4.

²⁶² Se t.ex. NJA 2016 s. 763.

²⁶³ Frände (2012) s. 111 f.

²⁶⁴ Bennet (2022a) s. 79.

²⁶⁵ NJA 2016 s. 763 p. 14.

²⁶⁶ NJA 2011 s. 563 p. 13.

paradoxalt nog att mindre gärningsanknuten episodisk skuld fastslås. Skölden mot karaktärsskuld eller livsföringsskuld riskerar därför att *de facto* leda till mindre episodisk skuld.²⁶⁷

4.2 Ansvarsförmåga

Brottsbalken utgör en kompromiss mellan Strafflagsberedningens behandlingstanke influerad av den progressiva sociologiska straffrättsskolan och den klassiska straffrättsskolan bärandes på idéer om legalitet, proportionalitet och rättvisa, som 1864 års strafflag till stor del byggde på.²⁶⁸ Detta innebar att såväl individualprevention som allmänprevention har influerat brottsbalkens utformning. Synen på vem som kunde begå brott skiftade i och med brottsbalkens ikraftträdande år 1965, till att omfatta alla i och med tillräknelighetsrekvisitets avskaffande. Även allvarligt psykiskt störda och mycket små barn utgör således brottssubjekt enligt brottsbalken.²⁶⁹

Formellt kvar i svensk rätt är endast kravet på tillräknande (imputation) – gärningen skall vara täckt av skuld.²⁷⁰ Tillräknelighet eller ansvarsförmåga beskrivs dock alltjämt ofta som en förutsättning för att en gärning ska kunna tillräknas till en person.²⁷¹ Grunden till tillräknelighetsrekvisitet i 1864 års strafflag kan sammanfattas med konformitetsprincipen.²⁷² Själva tillräknelighetsrekvisitet för barn och allvarligt psykiskt störda kan dock alltjämt anses existera genom de särskilda i åtals- och påföljdsregler som gäller för dessa grupper. Grundprincipen om att endast den som hade förmåga och tillfälle att kunna rätta sig efter lagen inte bör straffas finns fortfarande kvar.²⁷³

Tiotusenkronorsfrågan är därför *hur mycket* nedsatt förmåga och tillfälle som nu krävs för att den straffrättsliga skulden helt ska anses falla bort; hur stora brister i ansvarsförmåga krävs för att utesluta en ”lösning av problemet på påföljdssidan”, enligt konformitetsprincipen.²⁷⁴

Psykisk störning är ett sådant typexempel som Jareborg tar upp på då konformitetsprincipen inte alltid respekteras i gällande rätt.²⁷⁵ Kerstin Nordlöf menar även att det är uppenbart att konformitetsprincipen inte respekteras för psykiskt störda tilltalade och att en rimlig förklaring till det saknas. Nordlöf lyfter dock upp, likt Bennet gör, att individual- och allmänprevention i stället ”skymtar”.²⁷⁶ Straffansvarsutredningen såg likaså straffansvar vid psykisk

²⁶⁷ Jfr Bennet (2022a) s. 81 f.

²⁶⁸ SOU 2008:85 s. 48 ff.

²⁶⁹ Ibid., s. 48 ff.

²⁷⁰ Nordlöf (2012) s. 177; Kumlien (1997) s. 157.

²⁷¹ Bennet (2020) s. 52 och s. 429.

²⁷² Ibid., s. 109, not 316.

²⁷³ Jfr Bennet (2022a) s. 66.

²⁷⁴ Jfr Frände (2012) s. 178.

²⁷⁵ Jareborg (1994) s. 193.

²⁷⁶ Nordlöf (2023) s. 223.

störning som ett avsteg från konformitetsprincipen.²⁷⁷ Enligt mitt synsätt finns det ingen principiell skillnad mellan nedsatt förmåga (psykisk störning) och outvecklad ansvarsförmåga (unga lagöverträdare), det handlar i båda fallen till stor del om insiktsförmåga och förmåga till självkontroll.²⁷⁸ Att det inte finns någon principiell skillnad tar sig även uttryck i att psykiskt störda nedsatta förmåga inte sällan översätts till att motsvara en viss lägre ålder, exempelvis ”förmåga motsvarande tio till tolv års ålder”.²⁷⁹ Det som sägs om skuldprövningen och konformitetsprincipen kopplad till psykiskt störda lagöverträdare kan därför även i stor utsträckning översättas till unga lagöverträdare, i synnerhet beträffande unga lagöverträdarna under 15 år.²⁸⁰

HD har i NJA 2020 s. 169 tillbakavisat idén som har förfäktats i doktrinen om att det skulle finnas en oskriven regel om att gärningar begångna under tillfälliga sinnesförvirringar skulle utgöra en ursäktande omständighet. I stället ska enligt HD en ”vanlig uppsåtsbedömning” innefattandes en prövning av medvetandekravet ska göras i dessa fall. Detta gäller även gärningar begångna under påverkan varaktiga psykiska störningar.²⁸¹ Som Tova Bennet framhåller kan det dock ifrågasättas om en skuldprövning som inte förutsätter tillräknelighet och som lämnar mycket litet utrymme åt friande domar verkligt utgör en skuldprövning. En risk med den integrerade straff- och vårdmodellen är, enligt Bennet, att skuldprövningen undergrävs och objektivteras för att kunna få till stånd vård- och skyddsåtgärder genom en fällande dom. Det finns således ett beroendeförhållande mellan straffrättslig skuld och de vård- och skyddsåtgärder som anses önskvärda. Brottsbalkens konstruktion skapar därför, enligt Bennet, en situation där det allmänna skuldkravet vid atypiska sinnestillstånd närmast framstår som ett strikt ansvar.²⁸² På temat anförde även Straffansvarsutredningen att det finns omständigheter som tyder på att uppsåtskravet ibland inte ställs så högt när gärningen begicks av någon som led av en allvarlig psykisk störning.²⁸³

Asp, Ulväng och Jareborg skriver att frånvaron av tillräknelighetsrekvisitet strider mot konformitetsprincipen och att detta även medfört påtagliga praktiska svårigheter i skuldprövningen. Det är enligt författarna nog svårt med skuldprövning av psykiskt normala och det är betydligt svårare än så att fastställa vad en mycket ”förståndshandikappad” eller någon med skev verklighetsuppfattning har insett.²⁸⁴

Nordlöf lyfter även dessutom upp att avsaknaden av ett tillräknelighetsrekvisit kan ses som en brist i förhållande till kravet på en rättvis rättegång enligt

²⁷⁷ SOU 1996:185 s. 51.

²⁷⁸ Jfr Frände (2012) s. 180 f.

²⁷⁹ Se t.ex. NJA 2012 s. 564 p. 4.

²⁸⁰ Se avsnitt 3.3.

²⁸¹ NJA 2020 s. 169 p. 6–13.

²⁸² Bennet (2020) s. 429 f, 436 och s. 440.

²⁸³ SOU 1996:185 s. 51.

²⁸⁴ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 373.

art. 6.2 EKMR. Det kan även ses som ett problem i förhållande till oskyldighetspresumtionen gällande barn i art. 40(i) i barnkonventionen.²⁸⁵

Denna utveckling, både vad gäller unga lagöverträdare och psykiskt störda lagöverträdare kan (vid sidan av ökad repression) beskrivas som en *funktionalisering* av straffrätten. Det vill säga att straffrätten tillgrips av lagstiftaren som ett samhällligt styrmedel bland andra för att uppnå ett önskvärt resultat. Straffrättens moraliska klanderelement beskrivs därmed riskera att urholkas; gärningar i strid mot strafflagen upplevs i större utsträckning som moraliskt neutrala.²⁸⁶

4.3 Barnrättskommitténs syn på unga lagöverträdares ansvarsförmåga

FN:s Barnrättskommitté har i sina allmänna kommentarer om barnets rättigheter i det straffrättsliga systemet från år 2019 betonat att barn skiljer sig från vuxna i fysisk och psykisk utveckling och att dessa skillnader utgör grunden för barns lägre straffrättsliga ansvar och för ett separat system med en mer individualiserad behandling.²⁸⁷ Barnrättskommittén lyfter upp att ungdomsåren är en ålder som kännetecknas av snabb utveckling av hjärnan, vilket påverkar barns förmåga att kunna rätt sig efter lagen. Barnrättskommittén framhåller att det finns dokumenterade belägg för att bland annat barns mognad och förmåga till abstrakta resonemang fortfarande är under utveckling i åldern 12–13 år. Mot den bakgrunden har Barnrättskommittén uppmanat konventionsstaterna att ta del av de senaste vetenskapliga rönen och höja straffmyndighetsåldern till minst 14 års ålder (som är den vanligaste straffmyndighetsåldern internationellt), samt uppmanat de konventionsstater som har exempelvis 15 eller 16 år, att under *inga omständigheter* sänka straffmyndighetsåldern.²⁸⁸

Allmänna kommentarer från FN:s konventionskommittéer riktar sig till alla konventionsstaterna men har inte folkrättslig status som rättskälla och är inte bindande för konventionsstaterna. Kommentarererna kan dock ge viss vägledning vid tolkning och tillämpning av konventionsstaternas konventionsåtaganden.²⁸⁹

Barnrättskommitténs granskningar av hur enskilda konventionsstater efterlever Barnkonventionen innehåller rekommendationer som inte heller är bindande men kan, liksom de allmänna kommentarererna, ge viss vägledning vid tolkning och tillämpning av barnkonventionen.²⁹⁰ I den senaste granskningen av

²⁸⁵ Nordlöf (2023) s. 224; Se avsnitt 4.4.

²⁸⁶ Jfr Jönsson (2004) s. 36 f.

²⁸⁷ CRC/C/GC/24, s. 2 och s. 6 f.

²⁸⁸ Ibid., s. 2 och s. 6 f.

²⁸⁹ Ds. 2019:23 s. 29 f, s. 35–40 och s. 47.

²⁹⁰ Ibid., s. 12.

Sverige från år 2023 gav Barnrättskommittén uttryck för en djup oro för de strängare straffen och stegen som tas mot att sänka straffmyndighetsåldern och rekommenderade Sverige, med hänvisning till de allmänna kommentarerna refererade till ovan, att låta straffmyndighetsåldern ligga kvar på 15 år. Rekommendationerna om unga lagöverträdare lyftes upp som en punkt där det bedömdes krävas ”brådskande åtgärder”.²⁹¹

4.4 Rättspraxis om femtonåringars skuld

Två prejudikat från HD förtjänar att lyftas fram särskilt och analyseras. Prejudikaten är relevanta eftersom de har pekats ut i doktrinen som exempel på att gärningspersonens personliga egenskaper i form av ålder kan tillmätas betydelse för skuldprövningen. Det vill säga den empiriska aspekten av uppsåtskonstruktionen.²⁹² Den uppsåtsform som aktualiseras i rättsfallen är likgiltighetsuppsåt. Att uppsåtets nedre gräns studeras i relation till unga lagöverträdare beror på att likgiltighetsuppsåtets andra led, likgiltighet inför effekten eller gärningsomständigheten, ofta beskrivs ge upphov till bevissvårigheter.²⁹³ Likgiltighetsuppsåtet markerar inte bara gränsen mot oaktsamhet, utan även mot straffrihet eftersom långt ifrån alla uppsåtsbrott har en oaktsam motsvarighet.²⁹⁴ De bevisfakta som syftar till att styrka likgiltighetsuppsåt har beskrivits vara i allmänhet otillförlitliga.²⁹⁵

I NJA 2002 s. 449 och NJA 2004 s. 176 som la grunden till de båda rättsfallen som kommer att behandlas nedan, presenterade HD riktlinjer för likgiltighetsbedömningen. Riktlinjerna bestod i vad Martin Borgeke benämner som *likgiltighetsmarkörer*.²⁹⁶ HD menade emellertid att dessa exempel på bevisfakta måste användas med *försiktighet* och *urskillning* eftersom de utgör just exempel; vilket bevisvärde som ska tillskrivas ett visst bevisfaktum till stöd för bevisemat likgiltighetsuppsåt kan enligt HD växla beroende på omständigheterna i det enskilda fallet.²⁹⁷ Ett uttalande som på ytan kan tyckas vara en intetsägande standardformulering i ljuset av den fria bevisvärderingen, men som utgör en viktig markering om att exempelvis outvecklad ansvarsförmåga hos en ung lagöverträdare kan få relevans i bevisvärderingen. Bevisvärdet av en likgiltighetsmarkör behöver alltså inte nödvändigtvis bedömas som starkt. I linje med detta har Erik Svensson sammanfattat ett senare prejudikat om likgiltighetsuppsåt, NJA 2016 s. 763, som att HD menar att ”det inte duger”

²⁹¹ CRC/C/SWE/CO/6-7, s. 1 och s. 13.

²⁹² Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 300.

²⁹³ Se t.ex. NJA 2004 s. 176; NJA 2016 s. 763.

²⁹⁴ Lernestedt (2013) s. 266, not 105.

²⁹⁵ Se t.ex. Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 304 f; Ulväng (2016) s. 228 f.

²⁹⁶ Borgeke (2015) s. 385 f.

²⁹⁷ NJA 2004 s. 176.

med en slentrianmässig hänvisning till en likgiltighetsmarkör för bevisning av likgiltighetsuppsåtets andra led.²⁹⁸

4.4.1 NJA 2004 s. 479

P.B. stod åtalad för försök till mord och vidgick de faktiska omständigheterna men bestred brott. P.B. hade tilldelat målsäganden två knivhugg mot ansikte och hals som bedömdes som allvarliga men inte livshotande. P.B. hade där- efter tilldelat målsäganden ett ytterligare knivhugg, denna gång i ryggen, ett hugg som bedömdes vara livshotande. P.B. uppgav att han tappade kontrollen och var "blockerad" på grund av sin ilska och tänkte därför varken på effekten eller farligheten av hans handlande. P.B. var 15 år vid gärningstillfället.²⁹⁹

Rättsfrågan i HD var om P.B. genom det tredje tilldelade knivhugget i mål- sägandens rygg hade uppvisat likgiltighetsuppsåt till att beröva målsäganden livet (effekten, likgiltighetsuppsåtets andra led), och om P.B. därmed skulle dömas till försök till mord eller "enbart" grov misshandel som P.B. underkastat sig ansvar för.³⁰⁰

HD tog upp de exempel på bevisfakta, *likgiltighetsmarkörerna*, som HD tidi- gare lyft upp.³⁰¹ Insikt om att det förelåg en mycket hög sannolikhet för ef- fekten är normalt tillräckligt. Men även utan en sådan insikt kan förekomsten av sådana yttre omständigheter innebära att likgiltighetsuppsåt anses före- liggande. Sådana yttre omständigheter kan enligt HD vara *hänsynslöst beteende* (uppenbart uppfyllt i målet), *upprörd sinnesstämning* (likaså uppfyllt) och *gärningspersonens intresse i gärningen* (mer tveksam). HD erinrade dock om det som nämnts ovan om att likgiltighetsmarkörerna måste behandlas med försiktighet och urskillning. HD tog därefter upp NJA 1998 s. 86 där den åta- lade gärningen även gällde försök till mord och där utredningen precis som i detta fall inte gav stöd för någon uppfattning om sannolikheten (något som inte är ovanligt). I stället låg angreppssättet i fokus i NJA 1998 s. 86 (yttre omständighet). I det rättsfallet fastslås att vilket *angreppssätt och den effekt som detta typiskt sett är ägnat att orsaka* är viktigt för uppsåtsbedömningen. HD exemplifierade i NJA 1998 s. 86 med användande av skjutvapen eller gift. Ett sådant angreppssätt talar alltså starkt för uppsåt. Detta är således yt- terligare ett exempel på bevisfakta för skuld.³⁰²

HD konstaterade att det var oklart hur stor den faktiska och uppfattade san- nolikheten var för att de hugg P.B. tilldelade målsäganden skulle ha lett till döden. Vidare slog HD fast att åtminstone det tredje knivhugget *typiskt sett* kan anses ha inneburit en avsevärd risk för att målsäganden skulle dö.

²⁹⁸ Svensson (2017) s. 185.

²⁹⁹ NJA 2004 s. 479.

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ NJA 2002 s. 449; NJA 2004 s. 176.

³⁰² NJA 1998 s. 86; Jfr. NJA 2016 s. 763 p. 23; NJA 2004 s. 176.

Eftersom den tilltalade enbart var 15 år vid gärningstillfället kunde emellertid inte detta förhållande tas till intäkt för att P.B. varit likgiltig inför effekten (döden). HD ansåg det alltså inte visat att P.B. hade godtagit effekten. Det fanns enligt HD ingenting som talade för att P.B. skulle ha uppnått en personlighetsutveckling och hade fått sådan erfarenhet att han trots sin ringa ålder skulle kunna jämföras med en vuxen lagöverträdare i det aktuella hänseendet. HD dömde därför P.B. till grov misshandel och inte försök till mord.³⁰³

Det är iögonfallande hur tydliga bevisfakta till stöd för likgiltighet inför effekten som ansågs föreligga i målet. Åtminstone likgiltighetsmarkörerna *hän-synslöst beteende, upprörd sinnesstämning och angreppssätt och den effekt som detta typiskt sett är ägnat att orsaka* talade för likgiltighet inför effekten. HD ansåg uppenbarligen att den tilltalades unga ålder starkt talade mot att han hade godtagit effekten och därmed inte hade förhållit sig likgiltig inför den. Utvecklad ansvarsförmåga påverkade således bevisvärderingen mycket. I det senare rättsfallet NJA 2016 s. 763 la HD på ett liknande vis stor vikt vid den tilltalades psykiska störning som tog sig uttryck i impulsivitet, stresskänslighet, känslomässig skörhet och tendens till paranoidea tankar, till stöd för avsaknad av likgiltighetssuppsåt. Sammantaget ger rättspraxis stöd för att ett utrymme att fästa avseende vid nedsatt och utvecklad ansvarsförmåga finns i skuldprövningen i det enskilda fallet, trots den objektiverade ramen och utgångspunkten som redogjorts för i skuldprövningsavsnittet ovan.³⁰⁴

Rättsregeln som HD skapade genom NJA 2004 s. 479 var.

“Om en utvecklad ansvarsförmåga förelåg hos den tilltalade, så bör en mycket stor försiktighet iakttas med yttre omständigheter till stöd för likgiltighetsuppsåt”

Rättsprincipen som rättsregeln ger uttryck för bedömer jag vara konformitetsprincipen (skuldprincipen inbegripen). Utan att uttryckligen nämna dessa principer fäste HD avgörande vikt vid den utvecklade ansvarsförmågan hos P.B i skuldprövningen. HD bedömde mot bakgrund av den utvecklade ansvarsförmågan att P.B.:s uppvisade skuld vid gärningstillfället var lägre än vad som erfordras för likgiltighetsuppsåt.³⁰⁵ Vilket är i linje med konformitets- och skuldprincipens krav.³⁰⁶

Prejudikatets räckvidd bedömer jag som förhållandevis brett. Prejudikatet är ägnat att kunna tillämpas på alla brottstyper med tilltalade som var 15 år vid gärningstillfället, och eventuellt något äldre än så (rättsregelns gråzon). Domstolens slutsatser i skuldprövningen är emellertid avhängig omständigheterna i det enskilda fallet. Klart är åtminstone att prejudikatet ger tydligt

³⁰³ NJA 2004 s. 479.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ NJA 2004 s. 479.

³⁰⁶ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 271; SOU 2018:85 s. 207.

besked om att domstolarna bör vara varsamma i skuldprövningen vad gäller likgiltighetsuppsåt hos 15-åringar med outvecklad ansvarsförmåga, och inte få tunnelseende på likgiltighetsmarkörerna etablerade i rättspraxis. De objektiverade hållpunkterna eller de normativa begränsningarna fick ge efter för den mer empiriska, egentliga skulden. När det gäller de andra uppsåtsformerna äger säkerligen prejudikatet en viss giltighet, dock gör sig inte bevissvårigheter lika starkt gällande för dem i allmänhet.³⁰⁷

Prejudikatsvärdet bedömer jag som starkt. Argumentationen, om än kortfattad, framstår som övertygande samt sammanhängande. Prejudikatet har som antytts gällande räckvidd ett betydande mått av generalitet. Vidare är prejudikatets slutsatser i linje med den forskning om barns bristande ansvarsförmåga vid femton års ålder som har presenterat ovan, en forskning som intressant nog började ta ordentlig fart kring tiden för prejudikatets meddelande. HD kanske tog fasta på denna forskning i sin skuldprövning och anpassade sina allmänna erfarenhetssatser därefter. Slutsatserna ligger även i linje med vad HD innan och efter fallet har nämnt om att försiktighet och urskillning måste iaktas med exemplen på bevisfakta (likgiltighetsmarkörerna), men HD gick alltså ännu längre med försiktigheten i detta fall.³⁰⁸ Konformitetsprincipens krav framstår ha respekteras fullt ut, och principen har därmed följts av HD. Jag ser inte heller att prejudikatet skapar några tillämpningsproblem – tvärtom löser den tillämpningsproblem genom att erkänna svårigheten i att styrka likgiltighetsuppsåt utom rimligt tvivel, i synnerhet hos unga lagöverträdare.³⁰⁹

4.4.2 NJA 2009 s. 149

Rättsfallet handlar om två femtonåringar som stod åtalade för mordbrand. Mordbranden bestod i att femtonåringarna tillsammans och i samförstånd hade anlagt en brand på en skola genom att kasta in tomtebloss och kasta eller skjuta in raketer in igenom skolans fönster som först hade krossats. Handlingarna resulterade i mycket omfattande skador. Femtonåringarna bestred ansvar för mordbrand. HD ansåg det visat att båda femtonåringarna hade utfört den åtalade gärningen, mer oklart var det gällande uppsåtet.³¹⁰

Rättsfrågan i HD var huruvida de tilltalade femtonåringarna hade haft uppsåt till brottet mordbrand, eller en precisering av rättsfrågan: var femtonåringarna likgiltiga till förverkligandet av effekten ”anlägger brand”. Att likgiltighetsuppsåtet behöver täcka anläggandet av brand innebär att femtonåringarna dels behöver ha haft insikt om att det förelåg en risk för att det skulle börja brinna

³⁰⁷ NJA 2004 s. 479.

³⁰⁸ NJA 2004 s. 176; NJA 2004 s. 479; NJA 2011 s. 563 p. 11; NJA 2016 s. 763 p. 14 och p. 23.

³⁰⁹ Jfr NJA 2020 s. 169 p. 17.

³¹⁰ NJA 2009 s. 149.

okontrollerat, dels att de var likgiltiga till att det började brinna okontrollerat.³¹¹

Mot bakgrund av femtonåringarnas hänsynslösa handlande kom HD fram till att första ledet av likgiltighetsuppsåtet, insikt om risken för effekten okontrollerad brand, var styrkt i målet. HD ansåg det dock inte utifrån omständigheterna vara bevisat att femtonåringarna var likgiltiga inför effektens förverkligande. HD beaktade att de tilltalade var 15 år vid gärningstillfället, med hänvisning till NJA 2004 s. 479 som redogjorts för ovan. Eftersom uppsåt i förhållande till mordbrand inte var styrkt ogillades åtalet i den delen, femtonåringarna dömdes dock till skadegörelse.³¹²

Domskälen var korta, kortare och mindre innehållsrika än HD:s domskäl i NJA 2004 s. 479. Inga andra resonemang än att i kortfattade ordalag redogöra för tidigare rättspraxis om likgiltighetsuppsåt i allmänhet och likgiltighetsuppsåt för femtonåringar fanns med i domskälen.³¹³ Prejudikatet bekräftar vad som redan slagits fast i NJA 2004 s. 479. Min slutsats är därför att detta prejudikat har en liten självständig relevans utan finner sin relevans när den läses tillsammans med NJA 2004 s. 479. NJA 2009 s. 149 ger därför uttryck för samma rättsregel och rättsprincip samt har samma räckvidd som NJA 2004 s. 479. Däremot är, som redan antytts, prejudikatvärdet begränsat i den meningen att ingenting nytt framfördes som inte NJA 2004 s. 479 redan givit ledning om. En rättsfallstolkare behöver se NJA 2009 s. 149 i ljuset av att både tingsrätten och hovrätten dömde femtonåringarna för mordbrand utan att särskilt beröra betydelsen av femtonåringars outvecklade ansvarsförmåga i förhållande till uppsåtets nedre gräns i domskälen.³¹⁴ Ett faktum båda av femtonåringarnas ombud underströk i överklagandena till HD. Ett ombud till femtonåringarna skrev exempelvis följande i överklagandet till HD ”Han gör gällande att hovrätten vid bedömningen av frågan huruvida likgiltighetsuppsåt förelegat *felaktigt utgått från vuxnas tankesätt*. Istället borde hovrätten ha utgått från *hur personer i hans egen ålder och med hans mognad tänker*”³¹⁵ Termen ”påminnelseprejudikat” ligger nära tillhands för att sammanfatta NJA 2009 s. 149.

³¹¹ NJA 2009 s. 149.

³¹² Ibid.

³¹³ Ibid.

³¹⁴ Borås tingsrätts dom i mål nr B 1060-08; Hovrätten för Västra Sveriges dom i mål nr B 3715-08.

³¹⁵ Överklaganden Dnr B 4275 08. Mina kursiveringar.

5 Slutsatser och avslutande reflektioner

5.1 Vad innebär konformitetsprincipen?

Konformitetsprincipen tillhör rättsordningen i egenskap av en bör-rättsregel tillika rättsprincip. Detta dels på grund av principens innehåll och principens förmåga göra straffrättsystemet sammanhängande, dels på grund av principens förankring i rättskällorna. Konformitetsprincipen som självständig princip utgör således gällande rätt. Det finns därmed på förhand etablerade *prima facie*-goda skäl för såväl lagstiftaren som rättstillämparen att följa konformitetsprincipen. Konformitetsprincipen förefaller ha ett starkt värde och därmed gälla i hög utsträckning. Bör-karaktären innebär dock att en viktning och avvägning mot andra rättsprinciper är nödvändig för tillämpning (inte minst mot effektivitetsprincipen; effektiv brottsbekämpning eller rättstillämpningens effektivitet). Till varje rättsprincip finns minst en konkurrerande motprincip.

För att förklara konformitetsprincipens gränser är det mest realistiskt att använda en hypotetisk användning av *kunde* (rätta sig efter lagen), både gällande *förmåga* och *tillfälle*. Detta särskilt eftersom det är uppenbart att en faktisk användning av *kunde* inte friar från oaktsamhetsbrott. Det är dessutom genom den hypotetiska användningen som konformitetsprincipen som faktiskt utesluter allt skuld och klander och därmed straffansvar. Om den hypotetiska kunde-användningen friar enligt konformitetsprincipen, utgör detta en fullständig ursäkt. Denna nedre gräns för då konformitetsprincipen accepterar straffansvar motsvarar prövningen av omedveten oaktsamhet i gällande rätt. Den faktiska kunde-användningen som sägs stödja en uppsåtslära förefaller vara mer orealistisk i förhållande till gällande rätt och ger inte besked om specifika uppsåtsformer. Den faktiska kunde-användningen är därför mindre användbar.

Konformitetsprincipen nämns sällan i domskäl. De två tingsrättsdomarna illustrerar dock några av de användningsområden för rättsprinciper som Jarborg lyfter upp. Kanske tydligast är att tingsrätterna använde konformitetsprincipen som ett *rättfärdigande* för utgångarna i bemötandet av en ”jag kunde inte rå för det-invändning” från den tilltalade. Konformitetsprincipen fungerade även *organisande* i argumentationen där domstolarna började med att lyfta upp konformitetsprincipen, för att sedan gå vidare till den konkreta skuldprövningen i domskälen. Slutsatsen är dock att konformitetsprincipen egentligen inte var nödvändig att nämna i målen, principen hade ingen självständig rättsdogmatisk relevans i målen, utan fungerade enbart som ett redskap i domstolarnas argumentation.

Rättstillämparen tvingas, i avsaknad av specifik lagstiftning om skuldtäckning, ta ställning till om ett visst brottsrekvisit kräver skuldtäckning eller inte (täckningsprincipen) vid invändningar om subsumtionsvillfarelse. Här gör domstolen en bedömning från brottstyp till brottstyp efter en avvägning, särskilt med hänsyn till rättstillämpningens effektivitet (effektivitetsprincipen) och konformitetsprincipens krav. Detta är således ett till användningsområde för konformitetsprincipen.

Den skiljaktiga meningen i prejudikatet NJA 2012 s. 564 illustrerar även ett ytterligare användningsområde för konformitetsprincipen. Minoriteten tolkade ett förarbetsuttalande som ansågs ge uttryck för konformitetsprincipen, till stöd för en viss tolkning av ordalydelsen *av annan orsak* i undantagsregeln 24 kap. 9 § BrB om straffrättsvillfarelse (subjektiv teleologisk tolkning). Det hade dock även gått att använda en objektiv teleologisk tolkning, fristående från förarbetsuttalandena, med stöd av konformitetsprincipen som ett etablerat starkt värde i rättsordningen och grund till de flesta ursäkter inom straffrätten. Ordalydelsens starka ställning inom straffrätten sätter dock vissa gränser för kreativiteten i lagtolkningen. Just gällande vagt utformade rekvisit i undantagsregler, torde dock betydande möjligheter finnas för att ge konformitetsprincipen stort utrymme i principavvägningen.

För att *följa* konformitetsprincipen krävs det att konformitetsprincipen får *fullt genomslag*. För att *följa* konformitetsprincipen räcker det dock som redan antytts, enligt min uppfattning, att den mer realistiska hypotetiska användningen av kunde får fullt genomslag i ansvarsfrågor. Att bara säga att konformitetsprincipen *inte följs* är därför inte nödvändigtvis något dramatiskt, även om konformitetsprincipen får anses ha en hög grad av giltighet som ett starkt värde i systemet. Gällande differentierat straffvärde beroende på graden av klander och skuld, kan konformitetsprincipen likställas med skuldprincipen. I påföljdsfrågan är alltså skuldprincipen identisk med konformitetsprincipen.

Slutsatsen utifrån källmaterialet är att konformitetsprincipen *överträds* även om undantaget från konformitetsprincipen, som i och för sig bygger på legitima och accepterade värden i rättsordningen, går för långt vilket medför att konformitetsprincipen helt åsidosätts. Undantaget går alltså längre än eller förbi vad Jareborg benämner som preciserade undantag från konformitetsprincipen. Det rör sig alltså om en situation där konformitetsprincipen *inte följs* i så pass stor utsträckning att vi kan tala om att konformitetsprincipen överträds. En reflektion är att det är omöjligt att på förhand ange exakt var gränsen går för alla typer av situationer då konformitetsprincipen kan aktualiseras. Jag föreslår därför en ”*I know it when I see it*-lösning” på frågan huruvida ett undantag från konformitetsprincipen inte är tillräckligt preciserat på ett sätt som konstituerar ett överträdande av konformitetsprincipen. Uttrycket uppmärksammades efter att det f.d. justitierådet i amerikanska *Supreme Court* Potter Stewart, i avgörandet *Jacobellis v. Ohio* från år 1964,

i stället för att försöka närmare definiera *hard-core pornography* uttryckte *I know it when I see it*. Denna lösning kan givetvis kritiseras för att vara en rättsosäker bedömning grundad på intuitiv magkänsla. På lagstiftningsnivå framstår detta förstas som mindre problematiskt. Att acceptera att det finns gränser för fullständigt rationell rättslig argumentation som kan träffa alla situationer då konformitetsprincipen överträds, och ange en allmän bedömningsstandard i stället för låtsas lösa ett olösligt problem kan emellertid framstå som mer övertygande på alla rättsliga nivåer. Bedömningen kan enkelt anpassas till det enskilda fallet.³¹⁶

Det finns naturligtvis ingen rättsföljd knuten till att inte följa respektive att överträda konformitetsprincipen (som en självständig princip). Följden blir i stället att straffrättsystemet riskerar bli värderingsmässigt osammanhängande då systemets ideologiska grundvalar luckras upp. Det finns dock en poäng med att göra vissa distinktioner och att dra röda linjer för försöka säkra upp rättsprincipernas ifrågasatta ställning. Rättsprinciper legitimerar och gör statens repressiva verksamhet förståelig – de utgör kittet i katedralbygget. Som har illustrerats finns det samtidigt tämligen stora möjligheter att ibland tillämpa konformitetsprincipen mer som en tegelsten i katedralbygget. Med det sagt instämmer jag med Jareborg gällande att konformitetsprincipen huvudsakligen är en rättspolitisk princip på lagstiftningsnivå som lagstiftaren oftast har starka skäl att följa.

5.2 Hur förhåller sig konformitetsprincipen till en sänkning av straffmyndighetsåldern?

Resultatet av en prövning enligt konformitetsprincipen blir alltid densamma oavsett om *kunde* används faktiskt eller hypotetiskt för såväl unga lagöverträdare som för psykiskt störda lagöverträdare. Detta faktum är unikt för dessa två grupper lagöverträdare. Antingen ska unga lagöverträdare anses ha förmåga och tillfälle att kunna rätta sig efter lagen, eller inte. Om svaret är nekande finns det aldrig något de kunde ha gjort, och borde ha gjort (billighetsprincipen), för att få förmåga och tillfälle att kunna rätta sig efter lagen. Allt straffansvar (även för oaktsamhetsbrott) bör i så fall uteslutas enligt konformitetsprincipen.

Bristande självkontroll hos unga lagöverträdare är hänförligt till avsaknad av *förmåga* att kunna rätta sig efter lagen (outvecklad ansvarsförmåga). Här finns det ingen principiell skillnad i förhållande till psykiskt störda lagöverträdare och deras nedsatta ansvarsförmåga (eller bristande kontrollförmåga).

³¹⁶ Jfr Gewirtz (1996) s. 1024 och s. 1042.

Avsaknad av *tillfälle* är även hänförligt till den outvecklade ansvarsförmågan hos unga lagöverträdare. Här handlar det om betänkligheter kopplade till straffrättsvillfarelse, eventuellt där en ny mindre restriktiv tolkning kan anses behövas, i linje med minoritetens skiljaktiga mening i NJA 2012 s. 564. I förlängningen uppstår även betänkligheter i förhållande till om legalitetsprincipen är uppfylld i förhållande till de allra yngsta lagöverträdarna, om straffmyndighetsåldern sänks kraftigt. Inte heller inom denna beståndsdel av konformitetsprincipen skiljer sig psykiskt störda från unga lagöverträdare. Unga lagöverträdare som inte kan tillägna sig strafflagens innehåll saknar *tillfälle* att rätta sig efter lagen på grund av en ”obotlig” bristande (eller fullständig avsaknad av) ansvarsförmåga. Det ska för ordningens skull förtydligas att Jaraborg inte har inordnat barnen i någon särskild kategori i sina redogörelser för konformitetsprincipen. Min slutsats är dock att barn både kan kopplas ihop med tillfälle och förmåga att kunna rätta sig efter lagen.

Det är inte förrän 25 års ålder som människor kan anses vara fullt utrustade med en komplett förmåga till självkontroll och moraliska bedömningar. Den kognitiva beslutsförmågan (intellektuell mognad; abstrakt och logiskt tänkande) är inte färdigutvecklad förrän 16 års ålder och den psykosociala mognaden (främst känslöhjärnan och prefrontala cortex; känslöhantering, självkontroll och planering etc.) är långt ifrån färdigutvecklad ens vid 15 års ålder. Dessa båda variabler utvecklas dessutom rejält för varje år mellan 12–15 år. Det är dessutom rimligt att anta att unga lagöverträdare har en mindre erfarenhet för varje år under 15 år – det ligger i sakens natur. Detta innebär att det typiskt sett finns en betydande skillnad för varje år som går mellan 12–15 år i graden självkontroll (*förmåga* att kunna rätta sig efter lagen, på grund av bristande psykosocial mognad och bristande kognitiv beslutsförmåga) och förmåga att tillägna sig innehållet i strafflagen (*tillfälle* att kunna rätta sig efter lagen, främst på grund av bristande kognitiv beslutsförmåga (intellektuell mognad)). Det finns med andra ord en betydande skillnad i ansvarsförmåga för varje år under 15 års ålder.

15 år har länge setts som en tillräknelighetsgräns, under vilken skuld och klander över huvud taget inte ansetts ha funnits, även om lagöverträdare under 15 år tekniskt sett kan begå brott enligt brottsbalken. En plötslig förändring eller modifiering av konformitetsprincipen där personer under 15 år plötsligt anses ha tillräcklig ansvarsförmåga för att kunna anses ha tillräcklig *förmåga* (självkontroll) och tillräckligt med *tillfälle* (tillägna sig innehållet i strafflagen) att kunna rätta sig efter lagen framstår som oförenligt med konformitetsprincipens krav, i synnerhet mot bakgrund av vad som har anförts om vad hjälpvetenskaperna säger om barns stora mognadsutveckling mellan 12–15 år och Barnrättskommitténs allmänna kommentarer och rekommendationer till Sverige. Det har inte framförts någonting till stöd för att ansvarsförmågan plötsligt skulle ha blivit bättre för 12–14-åriga svenskar, snarare tvärtom enligt hjälpvetenskaperna. Rättsdogmatiskt uppstår det betänkligheter beträffande det allmänna skuldkravet och den dit knutna skuldprövningen samt

kravet på erforderlig gärningskontroll. Ett strikt straffansvar är oförenligt med konformitetsprincipen. Oaktat rättsdogmatisk grund för konformitetsprincipens beståndsdelar, handlar konformitetsprincipen till syvende och sist om när någon kan *rå för* sin gärning och då det enligt konformitetsprincipen anses moraliskt rättfärdigat att utdela det klander en fällande dom ger uttryck för (konformitetsprincipen som etisk princip och rättssäkerhetsprincip).

Innebär det nämnda att konformitetsprincipen *inte följs* och eventuellt till och med *överträds* om straffmyndighetsåldern sänks? Eftersom en sänkning av straffmyndighetsåldern, mot bakgrund av vad som framförts, hade inneburit att konformitetsprincipen inte får *fullt genomslag*, det vill säga att konformitetsprincipens krav och värde respekteras fullt ut, hade en sänkning av straffmyndighetsåldern inneburit att konformitetsprincipen *inte följs* av lagstiftaren.

Gällande *överträdande* av konformitetsprincipen, kan det konstateras att undantaget som eventuellt kommer att genomföras i form av sänkt straffmyndighetsålder i och för sig kan sägas i grunden bygger på legitima och accepterade värden i rättsordningen, funktionaliseringstendenserna till trots. Värdet tolkar jag som effektiv brottsbekämpning (effektivitetsprincipen). Men undantaget går eventuellt för långt beroende på vilken ålder som i så fall bestäms. Undantaget kan med andra ord eventuellt gå utöver vad Jareborg benämner som ett *preciserat undantag*. Här tillämpar vi alltså ”*I know it when I see it-lösningen*”. Min skönsmässiga bedömning är att konformitetsprincipen inte kan sägas överträds av lagstiftaren om straffmyndighetsåldern sänks till 14 år (som i Tyskland). Genom en sänkning med ett år följs fortfarande konformitetsprincipen i någon mån eftersom ett års sänkning skulle innebära ett preciserat undantag från konformitetsprincipen, även en sänkning onekligen hade inneburit en stor eftergift i förhållande till konformitetsprincipen i principavvägningen.

Angående barn som är 12 eller 13 år gamla ställer jag mig mer tveksam. Det allmänna skuldkravet för allvarligt psykiskt störda med nedsatt ansvarsförmåga framstår i princip som strikt i dagsläget och därmed respekteras inte konformitetsprincipen som det ser ut idag för denna grupp lagöverträdare. Konformitetsprincipen respekteras dessutom i ännu mindre grad i förhållande till unga lagöverträdare med allvarliga psykiska störningar.³¹⁷ Den stora skillnaden i ansvarsförmåga jämfört med 15-åringar skulle troligen innebära att det skulle vara alltför svårt att upprätthålla ett system med skuld och klander i denna måltyp. Straffansvaret riskerar därför att bli strikt för 12–13-åringar i många fall. De kan helt enkelt inte rätta sig efter lagen i *tillräcklig utsträckning* för att rättfärdiga ens en lågt graderad straffrättslig skuld och klander. Detta hade alltså gått utöver ett preciserat undantag, vilket hade inneburit att konformitetsprincipen i sin helhet åsidosätts.

³¹⁷ Jfr Nordlöf (2013) s. 236.

Jag har egentligen aldrig förstått jämförelsen med andra länder. Vad har det för relevans att straffmyndighetsåldern exempelvis är 13 år i Frankrike och 10 år i Storbritannien? Skulle inte straffmyndighetsåldern anpassas efter svenska förhållanden?³¹⁸ Konformitetsprincipen har en viss innebörd i Sverige som ett starkt värde tillhörandes vårt system, dessutom finns det vetenskapliga fynd som indikerar att det kan finnas vissa skillnader i psykosocial mognad och kognitiv beslutsförmåga mellan länder.

Om straffmyndighetsåldern sänks förvärras den ”dubbeleffekt” i förhållande till de unga lagöverträdarna med en allvarliga psykiska störningar som redan existerar.³¹⁹ Enligt FN:s Barnrättskommittés allmänna kommentarer bör dessutom inte barn med försenad utveckling eller neuropsykiatriska funktionsnedsättningar över huvud taget straffas.³²⁰

Konformitets- och skuldprincipen kräver även ett differentierat straffvärde utifrån graden uppvisad skuld, som är lägre för unga lagöverträdare än för vuxna – allt annat lika. Den särskilda utredaren fick i uppdrag, om en sänkt straffmyndighetsålder föreslås, att även lämna nödvändiga förslag på modeller för hur straffmätning och påföljdsval för unga lagöverträdare under 15 år i så fall bör se ut.³²¹ Det går att föreställa sig en kraftig ungdomsreduktion genom ett tillägg till 29 kap. 7 § BrB. Förslagsvis 5 % – 15 % av vuxnas straffvärde för en 14-åring. 15 % – 25 % av vuxnas straffvärde är riktlinjen för 15-åriga lagöverträdare i rådande praxis.³²² Lagstiftaren behöver även fundera över tillämpningen av de särskilda ungdomspåföljderna, se 32 kap. 1–5 §§ BrB. På rättstillämpningsnivå kan vissa brister i förhållande till konformitetsprincipen avhjälpas, likt minoriteten försökte med i NJA 2012 s. 564. Detta exempelvis genom att det vaga alternativa rekvisitet *av annan orsak* i 24 kap. 9 § BrB om straffrättsvillfarelse tolkas med hjälp av en teologisk lagtolkning utifrån konformitetsprincipen i ökad omfattning än vad som sker idag, med den vedertagna strikta tolkningen.

Detta kan alltså avhjälpas vissa brister i förhållande till konformitetsprincipen. Observera dock att konformitetsprincipen inte accepterar att ”saken löses på påföljdssidan” om ansvarsförmåga helt saknas. I det läget ska ingen gradering av skuld göras. En fortsatt ökad repression mot unga lagöverträdare, tillsammans med en funktionalisering för med sig risken att skulden och klandret, som alltjämt existerar i systemet och som lagstiftaren inte uttryckligen har tagit avstånd från, smiter ut bakvägen. Detta kan påverka hela straffrättsystemets stabilitet, legitimitet och ideologiska grund negativt om konformitetsprincipen och andra centrala straffrättsliga principer fortsätter att nerveras. Om lagstiftarens principavvägningar alltid får ett utfall i repressiv

³¹⁸ Dir. 2023:112 s. 6.

³¹⁹ Jfr Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 272.

³²⁰ CRC/C/GC/24 p. 28.

³²¹ Dir 2023:112 s. 7.

³²² Zila & Jareborg (2022) s. 161.

riktning, och skuld- och konformitetsprincipen därmed alltid får stå tillbaka till förmån för effektivitetsprincipen, går det förstås även att ifrågasätta hur pass seriöst genomförda lagstiftarens principavvägningar är.

5.3 Hur kompliceras den straffrättsliga skuldprövningen av att den tilltalade är en ung lagöverträdare?

Som jag har presenterat i undersökningen tar visserligen straffrätten en viss hänsyn till individuella egenskaper i skuldprövningen, däribland ungas utvecklade ansvarsförmåga. Konformitets- och skuldprincipen sätter begränsningar för de straffrättsliga berättelserna och fungerar som ett motspjår till en överdriven abstraktion av ansvarssubjektet till något som närmast liknar ett objektiverat straffansvar. Det är emellertid fortfarande en ”resa dit” och en ideologisk eftergift när utgångspunkten är att stoppa in alla tilltalade i en på förhand givna objektiverad ram där yttre omständigheter tillmäts stor betydelse och bildar en stark utgångspunkt för att beskriva den tilltalades inre liv. Kontinuitet, samband mellan den yttre berättelsen och den inre berättelsen, förutsätts. En ”resa dit” var NJA 2004 s. 479 som innebar att 15-åringar med dess utvecklade ansvarsförmåga inte lika lätt som vuxna ska anses ha ådagalagt likgiltighetsuppsåt. I NJA 2009 s. 149 hade tingsrätten och hovrätten så att säga återgått, eller ”rest tillbaka” till den ideologiska utgångspunkten (kontinuitet), varpå HD efter klagan från 15-åringarnas ombud återgick till undantaget, eller ”reste dit igen”.

Det tycks med andra ord finnas en inbyggd friktion mellan den faktiska eller empiriska ansvarsförmågan grundad och den normativa ansvarsförmågan, mellan vetenskapen och rättsdogmatiken. Vid skuldprövningen befinner sig handlingsteorin och det sociala gärningsbegreppet, där mental inställning hos gärningspersonen inte är ”hemlig” eller ”privat”, längre ifrån den empiriska verkligheten när unga lagöverträdare, särskilt om skuld hos lagöverträdare under 15 år eventuellt ska prövas i framtiden. Detta på grund av den bristande erfarenheten, kognitiva förmågan och psykosociala mognaden som påverkar förmågan till självkontroll negativt. Följden riskerar bli att ansvarssubjektet i ännu större utsträckning än idag blir en abstraktion med en ett större mått av *de facto*-objektivering i skuldprövningen till följd. En majoritet av unga lagöverträdare brott beskrivs vara impulsbrott, vilket är naturligt då de har en lägre självkontroll än vuxna lagöverträdare. Det är därför uppenbart att en ännu större försiktighet med yttre omständigheter i skuldprövningen, om straffmyndighetsåldern sänks. Risken finns att straffansvaret blir strikt.

Om abstraktionen av skulden blir för stor och den empiriska delen försvagas finns dessutom en ökad risk att domskälen blir otillräckliga, intetsägande och otydliga i delen där skuldprövningen av en ung lagöverträdare under 15 år ska redovisas. Problemet torde göra sig särskilt gällande i de svåra fallen och

då inget erkännande föreligger, men kan även tänkas vara problematiskt vid förenklad domskrivning enligt 30 kap. 6 § första stycket BrB. Bristande domskäl kan även vara ett problem i förhållande till rätten till en rättvis rättegång och rätten till överklagande enligt art. 6 EKMR och art. 2 protokoll nr 7 EKMR, se 30 kap. 5–6 §§ RB om kraven på utformningen av domar.³²³

Ett annat problem om straffmyndighetsåldern sänks uppstår då rätten använder samma erfarenhetssatser i skuldprövningen som för 15-åringar eller äldre. Som har redogjorts för är den psykosociala mognaden och kognitiva beslutsförmågan generellt mer nedsatt för varje år under 15 år. Rätten behöver därför konstruera skraddarsydda erfarenhetssatser som är relevanta och hållbara just för den ännu yngre unga lagöverträdaren för att undvika en objektiverad skuldprövning och ge mer utrymme för den empiriska delen av skuldbegreppet. Erfarenhetssatserna behöver alltså anpassas efter säkerställd och belagd kunskap från hjälpvetenskaperna och prejudikaten om betydelsen av barns utvecklade ansvarsförmåga i skuldprövningen.³²⁴

Bennet har slagit fast att straffansvaret för allvarligt psykiskt störda närmast framstår som strikt i syfte att få till stånd vårdåtgärder. Frågorna som uppstår är därför om ett strikt ansvar i praktiken kommer att finnas även för unga lagöverträdare under 15 år om straffmyndighetsåldern sänks och hur kvalitetssäkringen av denna måltyp i så fall ska gå till. Varför skulle vårdbehovet för allvarligt psykiskt störda väga tyngre än att de unga lagöverträdarna under 15 år straffas för att tidigt bryta en kriminell livsstil och för att försvåra för gängens rekrytering? Uppstår inte en liknande typ av funktionalisering av straffrätten och beroendeförhållande som mellan straffansvar och vård för allvarligt psykiskt störda? Det riskerar alltså uppstå en ”dubbeleffekt” här. Dels finns en tydlig uttalad speciell funktion med bestraffningen, dels finns det en kraftigt utvecklad ansvarsförmåga där dessa lagöverträdare pressas ner i skuldprövningens objektiverade ram med normativa begränsningar. En ung, utvecklad och irrationell persons fysiska handlingar genererar inte en lika rättssäker berättelse om den mentala inställningen, som när en rationell persons fysiska handlingar avläses.

Det går givetvis att öppet avskaffa det allmänna skuldkravet för unga lagöverträdare under 15 år och erkänna svårigheten i att fastställa uppsåt och kanske i synnerhet likgiltighetsuppsåt på ett rättssäkert sätt, och i stället skapa en värderingsfri och lösningsinriktad kriminalpolitik för denna grupp lagöverträdare. Det vill säga införa ett strikt straffansvar i ljuset av svårigheten att upprätthålla ett system med skuld och klander i denna måltyp. Detta hade emellertid uppenbarligen varit oförenligt med konformitets- och skuldprincipen. Lagstiftaren har dock som nämnts inte (åtminstone uttryckligen) tagit avstånd från skuld och klander som förutsättning för straffansvar.

³²³ Jfr Nordlöf (2023) s. 227.

³²⁴ Ibid., s. 234 f.

Ett strikt ansvar för unga lagöverträdare under 15 år blir nog svårförklarlig för allmänheten. Som Lernestedt konstaterar kan det ifrågasättas om det ens är möjligt att utrensa moralen från kriminalpolitiken – moralen blir ändå en osynlig deltagare i allmänhetens ögon.³²⁵

Om straffmyndighetsåldern sänks kan behovet av nya prejudikat tillkomma för att ge ytterligare ledning för skuldprövningen av unga lagöverträdare under 15 år. Det är givetvis så att NJA 2004 s. 479 och NJA 2009 s. 149 i så fall fortsatt hade varit högrelevanta. Det finns dock en poäng med en mer specifik ledning avseende ännu yngre lagöverträdare på grund av deras ännu mer utvecklade ansvarsförmåga. Dessutom kan ge ledning behövas för samtliga uppsåtsformer, inte bara likgiltighetsuppsåt.

³²⁵ Lernestedt (1996) s. 349.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Litteratur

Rättsvetenskaplig litteratur

Agge, Ivar & Thornstedt, Hans (1984) *Straffrättens allmänna del*. 4 uppl., Juristförlaget, Stockholm.

Asp, Petter (1998) *EG:s sanktionsrätt: ett straffrättsligt perspektiv*. Iustus, Uppsala.

Asp, Petter (2005) *Från tanke till gärning: (del 1) legitimationsfrågor rörande förfäلتsdelikt*. Iustus, Uppsala.

Asp, Petter; Lernestedt, Claes & Ulväng, Magnus (2009) *Katedralen: tre texter om straffrätt*. Iustus, Uppsala.

Asp, Petter; Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils (2013) *Kriminalrättens grunder*. 2 uppl., Iustus, Uppsala.

Bennet, Tova (2020) *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*. Norstedts Juridik, Stockholm.

Bennet, Tova (2022a) 'En spaning om skuld' i: Anderberg, Andreas; Martinsson, Dennis & Svensson, Erik (red.), *Teori och politik: straffrätt i omvandling*. Iustus, Uppsala.

Bennet, Tova (2022b) 'Dömd utan att förstå' i: Anderberg, Andreas; Ervo, Laura & Kristoffersson, Eleonor (red.), *Med unga i fokus – festskrift till Kerstin Nordlöf*. Iustus, Uppsala.

Borgeke, Martin (2015) 'Likgiltighetsuppsåt i teori och praktik', *Svensk Juristtidning*, 2015(5), s. 383–396.

Bowes Sayre, Francis (1932) 'Mens Rea', *Harvard Law Review*, Vol. 45, No. 6, s. 974–1026.

Dahlman, Christian (2010) *Rätt och rättfärdigande: en tematisk introduktion till allmän rättslära*. 2 uppl., Studentlitteratur, Lund.

Dryselius, David (2022) 'Lundaskolan och rättskällorna', *Juridisk tidskrift*, 2022/23(1), s. 35–61.

Dubin V., Gary (1966) 'Mens Rea Reconsidered: A Plea for a Due Process Concept of Criminal Responsibility', *Stanford Law Review*, Vol. 18, No. 3, s. 322–395.

Frände, Dan (2012) *Allmän straffrätt*. 4 uppl., Publikationer från juridiska fakulteten vid Helsingfors universitet, Helsingfors.

Gewirtz, Paul (1996) 'On "I know It When I See It"', *The Yale Law Journal*, Vol. 105, 1023–1047.

Gröning, Linda (2016/2017) 'Dennis Martinsson: Om straffrättsvillfarelse', *Juridisk tidskrift*, 2016/2017(2), s. 504–512.

Hart, H.L.A. (1968) *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*. 2 uppl., Oxford University Press, Oxford.

Kumlien, Mats (1997) *Uppfostran och straff: studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*. Nerenius & Santérus, Stockholm.

Lehrberg, Bert (2010) *Praktisk juridisk metod*. 6 uppl., Institutet för Bank- och Affärsjuridik, Uppsala.

Lernestedt, Claes (1996) 'Något om grunden för den mänskliga ansvarsförmågan inom straffrätten', *Juridisk tidskrift*, 1996(2), s. 323–351.

Lernestedt, Claes (2013) *Straffrättens karta och landskap: uppsatser i straffrätt och straffrättsfilosofi*. Norstedts Juridik, Stockholm.

Levitt, Albert (1922/1923) 'Origin of the Doctrine of Mens Rea', *Illinois Law Review*, Vol. 17, No. 2, s. 117–137.

Jareborg, Nils (1969) *Handling och uppsåt: en undersökning rörande doluslärans underlag*. P. A. Norstedt & Söner.

Jareborg, Nils (1977) 'Två sorters culpa', *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, 65(3/4), s. 219–248.

Jareborg, Nils (1988) 'Uppsåt och klander' *Svensk Juristtidning* s. 722–749.

Jareborg, Nils (1992) *Straffrättsideologiska fragment*. Iustus, Uppsala.

Jareborg, Nils (1994) *Straffrättens ansvarslära*. Iustus, Uppsala.

Jareborg, Nils (2001) *Allmän kriminalrätt*. Iustus, Uppsala.

Jareborg, Nils (2011) *Prolog till straffrätten*. Iustus, Uppsala.

- Jareborg, Nils & Ulväng, Magnus (2016) *Tanke och uppsåt*. 1 uppl., Iustus, Uppsala.
- Jareborg, Nils & Zila, Josef (2022) *Straffrättens påföljdslära*. 7 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm.
- Jönsson, Sverker (2004) *Straffansvar och modern brottslighet*. Iustus, Uppsala.
- Martinsson, Dennis (2016) *Om straffrättsvillfarelse*. Wolters Kluwer, Stockholm.
- Munck, Johan (2014) 'Rättskällor förr och nu', *Juridisk Publikation*, (Jubileumsnummer 2014), s. 199–208.
- Nordlöf, Kerstin (2012) *Unga lagöverträdare i social-, straff och processrätt*. 2 uppl., Studentlitteratur, Lund.
- Nordlöf, Kerstin (2023) 'Allvarligt psykiskt störda utan domskäl vid en fällande dom', *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, (3/2023), s. 221–237.
- Peczenik, Aleksander (1990) *Juridisk argumentation: en lärobok i allmän rättslära*. Fritzes, Stockholm.
- Peczenik, Aleksander (1995) *Juridikens teori och metod: en introduktion till allmän rättslära*. Fritzes, Stockholm.
- Sandgren, Claes (2021) *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare*. 5 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm.
- Sandström, Marie (2004) *Rättsvetenskapens princip*. Institutet för rätthistorisk forskning, Stockholm.
- Strahl, Ivar (1976) *Allmän straffrätt i vad angår brotten*. P. A. Norstedt & Söners, Stockholm.
- Svensson, Erik (2017) 'Ett förtydligande av uppsåtets nedre gräns', *Svensk Juristtidning*, 2017(3), s. 182–190.
- Thornstedt, Hans (1956) *Om rättsvillfarelse: en straffrättslig undersökning*. P. A. Norstedts & Söners, Stockholm.
- Victor, Dag (1977) *Rättssystem och vetenskap: studier kring en analysmodell för ideologiska system*. P. A. Norstedt & Söners, Stockholm.

Westberg, Peter (2000) 'Prejudikattolkningens ABC' i: Numhauser-Henning, Ann (utg.), *Normativa perspektiv: Festskrift till Anna Christensen*. Juristförlaget i Lund, Lund.

Ågren, Jack; Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne (2018) *Straffansvar*. 10 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm.

Ågren, Jack (2020) Lagkommentaren (Lexino) till 29 kap. 1 § BrB.

Zila, Josef (2023) Lagkommentaren (Lexino) till 24 kap. 9 § BrB.

Kriminologisk litteratur

Carlsson, Christoffer & Sivertsson, Fredrik (2022) 'Ungdomsbrottslighet ur ett livsförloppsperspektiv' i: Estrada, Felipe; Flyghed, Janne & Nilsson, Anders (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. 5 uppl., Studentlitteratur, Lund.

Nilsson, Anders & Bäckman, Olof (2022) 'Social förändring och ungdomsbrottslighet' i: Estrada, Felipe; Flyghed, Janne & Nilsson, Anders (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. 5 uppl., Studentlitteratur, Lund.

Ring, Jonas (2022) 'Sociala band, självkontroll, kamrater och brottslighet bland unga' i: Estrada, Felipe; Flyghed, Janne & Nilsson, Anders (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. 5 uppl., Studentlitteratur, Lund.

Sarnecki, Jerzy & Carlsson, Christoffer (2020) *Introduktion till kriminologi: brottslighetens omfattning, karaktär och orsaker*. Vol. 1, 2 uppl., Studentlitteratur, Lund.

Sarnecki, Jerzy & Carlsson, Christoffer (2021) *Introduktion till kriminologi: Straff och prevention*. Vol. 2, 2 uppl., Studentlitteratur, Lund.

Neurovetenskaplig och utvecklingspsykologisk litteratur

Casey, Betty Jo; Getz, Sarah & Galvan, Adriana (2008) 'The Adolescent Brain', *Developmental Review*, No. 28 s. 62–77.

Corrado, Raymond & Mathesius, Jeffrey (2014) 'Developmental Psychoneurological Research Trends and Their Importance for Reassessing Key Decision-Making Assumptions for Children, Adolescents, and Young Adults in Juvenile/Youth and Adult Criminal Justice Systems', *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 2, No. 2, s. 141–163

Feraco, Tommaso & Meneghetti, Chiara (2023) 'Social, Emotional and Behavioral Skills: Age and Gender differences at 12 to 19 years old', *Journal of intelligence*, Vol. 11, No. 6, s. 118.

Hwang, Philip & Nilsson, Björn (2019) *Utvecklingspsykologi*. 4 uppl., Natur & Kultur, Stockholm.

Icenogle, Grace m.fl. (2019) 'Adolescents' cognitive capacity reaches adult levels prior to their psychosocial maturity: Evidence for a "maturity gap" in a multinational, cross-sectional sample', *American Psychological Association*, Vol. 43, No. 1, s. 69–85.

Klingberg, Torkel (2011) *Den lärande hjärnan*. Natur & Kultur, Stockholm.

Meldrum, Ryan; Young, Jacob & Weerman, Frank (2012) 'Changes in self-control during adolescence: Investigating the influence of the adolescent peer network', *Journal of Criminal Justice*, Vol. 40, No. 6, s. 452–462.

Steinberg, Laurence m.fl. (2009) 'Age Differences in Future Orientation and Delay Discounting', *Child development*, Vol. 80, No. 1, s. 28–44.

Steinberg, Laurence (2017) 'Adolescent Brain Science and Juvenile Justice Policymaking', *Psychology, Public Policy, and Law*, Vol. 23, No. 4, s. 410–420.

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1993/94:130 Ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsgrunder m.m.).

Prop. 2009/10:147 Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.

Prop. 2021/22:17 Slopad straffrabatt för unga myndiga vid allvarlig brottslighet.

Motioner

Motion till riksdagen 2021/22:4031 av Ulf Kristersson m.fl. (M) Så får vi ordning på Sverige – Brottsbekämpning.

Utredningsbetänkanden

SOU 1938:44, del 2 Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk.

SOU 1996:185 Straffansvarets gränser.

SOU 2002:3, del 2 Psykisk störning, brott och ansvar.

SOU 2008:85 Straff i proportion till brottets allvar.

SOU 2012:34, band 3 Nya påföljder.

SOU 2018:85 Slopad straffrabatt för unga myndiga.

Ds. 2019:23 Vägledning vid tolkning och tillämpning av FN:s konvention om barnets rättigheter.

Kommittédirektiv

Dir. 2023:112 Skärpta regler för unga lagöverträdare.

Övriga källor

Bergman, Bo (2005) *Vårfrost: poesi och prosa 1903–1967*. Atlantis, Stockholm.

Brå-rapport 2019:3 Skjutningar i kriminella miljöer: En intervjustudie. Brottsförebyggande rådet.

Brå-rapport 2020:7 Dödligt våld och psykisk ohälsa: Gärningspersoners tidigare kontakter med psykiatrisk vård. Brottsförebyggande rådet.

FN:s kommitté för barnets rättigheter, Allmän kommentar nr 24 (2019) om barnets rättigheter i det straffrättsliga systemet, 2019-09-18 (CRC/C/GC/24).

FN:s kommitté för barnets rättigheter, Sammanfattande slutsatser och rekommendationer om Sveriges kombinerade sjätte och sjunde periodiska rapport, 2023-03-07 (CRC/C/SWE/CO/6-7).

Rättsfallsförteckning

Rättsfall

Högsta domstolen

NJA 1993 s. 3

NJA 1994 s. 194

NJA 2002 s. 449

NJA 2004 s. 176

NJA 2004 s. 479

NJA 2009 s. 149

NJA 2011 s. 563

NJA 2012 s. 564

NJA 2016 s. 763

NJA 2020 s. 169

NJA 2022 s. 675

Hovrätterna

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2008-09-18 i mål nr B 3715-08.

Svea hovrätts dom 2016-06-15 i mål nr B 2114-16.

Svea hovrätts dom 2016-03-23 i mål nr B 9078-15.

Tingsrätterna

Borås tingsrätts dom 2008-07-15 i mål nr B 1060-08.

Malmö tingsrätts dom 2018-02-01 i mål nr B 8435-15.

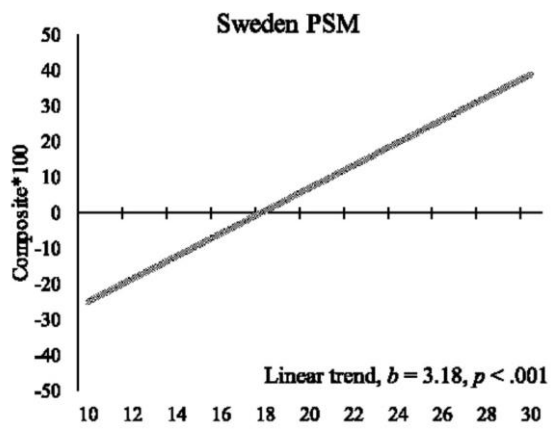
Stockholms tingsrätts dom 2014-06-19 i mål nr B 491-14.

Uddevalla tingsrätts dom 2017-12-01 i mål nr B 451-17.

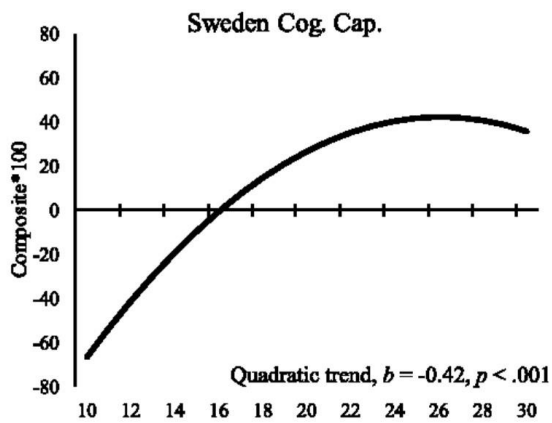
Domstolsinlagor

Överklaganden inkomna till HD 2008-10-20, dnr B 4275 08, aktbilagorna 1 och 2.

Bilaga

Figur 1. Linjärt åldersmönster för psykosocial mognad för Sverige i åldrarna 10–30 år.

Figur 2. Kvadratisk åldersmönster för kognitiv beslutsförmåga för Sverige i åldrarna 10–30 år.